

Ο ΣΤΡΑΒΩΝ

ΚΑΙ Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΚΑΙ ΓΕΩΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

Υπό τοῦ κ. ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Κ. ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

(συνέχεια ἐκ τοῦ 1 τεύχους)

β) Αἱ ἀνθρωπογεωγραφικαὶ συνθήκαι

Ἡ ιδιότης τῶν ἀνθρώπων ὡς τοῦ βασικωτάτου παράγοντος τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, οὐδόλως ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγη τῆς δεξιᾶς ἀντιλήψεως τοῦ Στράβωνος. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς γεωγραφικὰς αὐτοῦ ἐρεῦνας καὶ περιγραφὰς τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς οἰκουμένης ἐξήτασε καὶ τὰς ἀνθρωπογεωγραφικὰς συνθήκας ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς φυσικογεωγραφικὰς. Τοῦτο ἐγένετο ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐρευνηθείσης χώρας, ἤτοι τῆς Ἰβηρίας.

Συγκεκριμένως ὁ Στράβων ἐξετάζει τὰ διάφορα ἀνθρώπινα φύλα, ἅτινα εἶχον ἐποικήσει τὰ κατ' ἰδίαν μέρη τῆς Ἰβηρίας, τὰς ιδιότητας καὶ τὰ χαρίσματα αὐτῶν, ὡς καὶ τὰς μεταναστεύσεις των (Α', ΙΙΙ, 21). Λέγει λ.χ. ὅτι οἱ Τουρθητανοὶ εἶναι οἱ συνετώτατοι κάτοικοι τῆς Ἰβηρίας, ὅτι χρησιμοποιοῦν ἀλφόβητον, ὅτι διαθέτουν ἐκθέσεις τῆς ἀρχαίας ἱστορίας των, τῆς ἀρχαίας ποιήσεως καὶ νομοθεσίας γεγραμμένας εἰς στίχους (Γ', Ι, 6). Εἰς τὴν αὐτὴν ἀνθρωπογεωγραφικὴν ἐπισκόπησιν προβαίνει προκειμένου περὶ τῆς Ἑλλάδος, ἧς διακρίνει τοὺς κατοίκους κατὰ τὴν «ἐθνολογικὴν» αὐτῶν συγκρότησιν (Η', Ι, 2). Τὰ φύλα, ἅτινα εἶχον ἐποικήσει αὐτὴν, ὡς τὸ Ἡπειρωτικόν, Ἰλλυρικόν, τὸ Μακεδονικόν, τὸ Ἀκαρνανικόν, τὸ Αἰτωλικόν, τὸ Λοκρικόν, τὸ Φωικόν, τὸ Βοιωτικόν, τὸ Θεσσαλικόν κ.λ., ἦσαν πολλά, ἀλλὰ ἐκεῖνα ἅτινα δύναται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς παλαιωτάτους χρόνους ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς τέσσαρας βασικὰς ἑλληνικὰς διαλέκτους (Ἀττικὴ · Ἰονικὴ καὶ Δορικὴ · Αἰολικὴ).

Ἐνταῦθα εἶναι ἀπαραίτητον νὰ σημειωθῇ ἡ φυσικότης μετὰ τῆς ὁποίας θεωρεῖ ὁ Στράβων τὴν Μακεδονίαν ὡς μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους γράφων· εἰς ἕν σημεῖον «ἐστὶ μὲν οὖν Ἑλλὰς καὶ ἡ Μακεδονία» (ἄπερ ὁ βρεταννὸς μεταφραστὴς Η. L. Jones μεταφράζει : «Ἡ Μακεδονία βεβαίως εἶναι τμήμα τῆς Ἑλλάδος», βλ. βιβλ. Ζ', ἀπόσπασμα 9) καὶ νὰ ὑπομνησθῇ ἡ ἀρχαιοτάτη ἀποψις αὐτῆ εἰς τοὺς καλοπροαιρέτους θορυβοποιούς Γιουγκοσλαῦους τῆς . . . «Μακεδονίας τοῦ Αἰγαίου».

Αἱ ιδιότητες, ἱκανότητες καὶ αἱ ἐπιδόσεις τῶν ἀνθρώπων ἀνὰ τὰ διάφορα

μήματα τῆς γῆς εἰς ἃ ἔχουσι διὰ τῶν ἐποικίσεών των κατανεμηθῆ εἶναι ὄχι μόνον λογικῶς φανερόν, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς (ἐκ τῶν λεχθέντων εἰς τὴν παράγραφον περὶ τῶν φυσικογεωγραφικῶν συνθηκῶν) ὅτι ἄσκοῖσι μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν οικονομικῶν διαμορφώσεων καὶ διαφοροποιήσεων τῶν καθ' ἕκαστον χωρῶν.

Ὅθεν εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ Στράβων κατὰ τὰς οικονομικογεωγραφικὰς τῶν διαφόρων χωρῶν θεωρήσεις καὶ περιγραφὰς του, ἀπέδωκε τὴν ἀρμόζουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀνθρωπογεωγραφικοὺς παράγοντας καὶ εἰς τὰς ἐπιδράσεις αὐτῶν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου καὶ τῆς οἰκονομίας (διείδοις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, μεταναστεύσεις, ἰκανότητες καὶ ἐπιδόσεις αὐτῶν κ.λ.).

γ) Ἡ παραγωγή τῶν ἀγαθῶν καὶ αἱ πρὸς αὐξήσιν αὐτῆς ἐνέργειαι τῶν ἀνθρώπων.

Ἐκ τῶν προηγουμένως λεχθέντων περὶ τῶν φυσικογεωγραφικῶν καὶ ἀνθρωπογεωγραφικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν, φανερὰ ἐγένετο ἡ σημασία, ἣν ἀπέδωκεν ὁ Στράβων εἰς τὸν τομέα τῆς παραγωγῆς κατὰ τὰς γεωοικονομικὰς θεωρήσεις του.

Ἐρευνῶν καὶ περιγράφων ὁ Στράβων τὰς τοπικὰς γεωγραφικὰς συνθήκας τῶν διαφόρων χωρῶν, ἐλαχίστας εὐκαιρίας παρέλειψε νὰ περιλάβῃ τὴν μελέτην τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰς διαφοροὺς αὐτῆς ὄψεις. Πρὸς τούτοις, συκνωτικῶς ἐξήταξε τὰς ἐνεργείας ὡς καὶ τὰ μέτρα τὰ ἐπινοηθέντα καὶ ἐφαρμοσθέντα κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν παραγωγῶν καὶ ὑπὸ τῶν κρατῶν τὰ ἀποβλέποντα εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς.

Οὕτως, ὁ Στράβων ἐξήταξε τὰ εἶδη καὶ τὰς ποικιλίας τῆς γεωργικῆς, βιοτεχνικῆς, μεταλλευτικῆς κ.λ. παραγωγῆς τὰς προσιδιαζούσας καὶ τὰς συντελουμένας εἰς ἕκαστην χώραν καὶ περιοχὴν (π.χ. εἶδη δένδρων, εἶδη καρπῶν, ποιότητες οἴνων, βλ. λ.χ. Ζ', III, 9. - ΙΕ', I, 18. - ΙΣΤ', I, 14 15. - ΙΖ', II, 4. - ΙΖ', III, 4 κ.λ.).

Ἀπέδωκε τὴν πρέπουσαν σημασίαν εἰς τὸν «διαφορισμὸν» τῆς παραγωγῆς (ΙΖ', II, 4) ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τοὺς ἐν γένει γεωγραφικοὺς διαφορισμοὺς τῶν καθ' ἕκαστον χωρῶν, οἵτινες συνιστοῦν τὴν γεωγραφικὴν αὐτῶν ἰδιοτυπίαν (Δ' I, 1).

Ἐκ παραλλήλου ἠρεύνησε τὰς συνθήκας τῆς ποιότητος καὶ γονιμότητος τῶν ἔδαφῶν καὶ τῶν ὑδάτων ὡς καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν, στοιχείων δηλονότι ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ γεωργικὴ, δασικὴ, ζωοκομικὴ, ἀλιευτικὴ καὶ ὀρυχειακὴ παραγωγή, εἰς πολλὰς δὲ περιπτώσεις καὶ αὐτὴ ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή (βλ. λ.χ. Θ', II, 1 2. - Β', I, 14. - Ε', I, 12. - ΙΕ', I, 45 κ.λ.).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἠρεύνησε τοὺς τρόπους καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς ἀρχικῆς παραγωγῆς εἰς τὰς ἐπὶ μέρους χώρας, ὡς καὶ τὰς μεθόδους τῆς περαιτέρω ἐπεξεργασίας τῶν πρωτογενῶς παραγομένων ἀγαθῶν (βλ. λ.χ. Γ', IV, 9. - Γ', II, 8. - Γ', V, 10. - Γ', II, 10. - Β', IV, 33).

Πρὸς τούτοις δὲν παρέλειψε νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὴν παραγωγὴν ὡς μέσον πορισμοῦ δημοσιονομικῶν μέσων διὰ τὰ Κράτη, ἀσχοληθεὶς λ.χ. μὲ τὰ μεγάλα εἰσοδήματα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἐκ τῆς παραγωγῆς τῶν ὀρυχείων ἀργύρου καὶ χρυσοῦ τῆς Νέας Καρχηδόνας (Γ', II, 10).

Τέλος, ἔχων κατὰ νοῦν ὅτι ἡ παραγωγή διενεργεῖται διὰ συνεργασίας τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων μετὰ τῶν φυσικῶν καὶ βιολογικῶν παραγόντων ἡσυχολήθη μὲ τὰ μέτρα τὰ χρησιμοποιηθέντα πρὸς αὔξησιν τῆς παραγωγῆς ὑπὸ τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τῶν Κρατῶν. Τοιαῦτα μέτρα ἀναφέρει λ.χ. τὰς ἀρδεύσεις, τὰς ἀποστραγγίσεις, τὰς ἀναδιανομὰς γαιῶν κ.λ. (βλ. λ.χ. Θ', II, 18. - Ζ', V, 5 κ.λ.).

δ) Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς ποσότητος τῶν παραγομένων ἀγαθῶν καὶ τοῦ ὄγκου τοῦ πληθυσμοῦ.

Ὡς γνωστὸν ἡ παραγωγή τῶν ἀγαθῶν ἀρχικῶς διεξάγεται ἐν ὄψει πρῶτον μὲν ἑνὸς δεδομένου πληθυσμοῦ μιᾶς ὁρισμένης γεωγραφικῆς περιφερείας ἢ χώρου, δεύτερον δὲ ἑνὸς αὐξανομένου πληθυσμοῦ τῆς περιφερείας ταύτης.

Εἴτε ὅμως πρόκειται περὶ μιᾶς χώρας ἢ μιᾶς ἡπείρου, αἰτινες ὅμως ἔχουν ἐμπορικὰ συναλλαγὰς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἴτε περὶ ὅλης τῆς ὑψηλίου, ὑφίστανται θεωρητικαὶ ἀρχαὶ αἰτινες τίθενται ἐνιαίως καὶ αἰτινες διέπουν ὁμοίως τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων ποσοῦ παραγωγῆς καὶ ὄγκου πληθυσμοῦ.

Αἱ ἀνωτέρω γενικώταται θεωρητικῆς φύσεως ἐξηγήσεις εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ὁ τρόπος καθ' ὃν συνέλαβε ὁ Στράβων τὸ τεράστιον ὄντως πρόβλημα τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ πληθυσμοῦ καὶ διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι διὰ τῆς ἀντιμετώπισεως αὐτοῦ εἰσηλθε εἰς τὴν καρδίαν τῆς ὅλης Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας, Θεωρητικῆς, Περιφερειακῆς καὶ Ἐφηρμοσμένης. ⁽¹⁾

Ἐπιχειρῶν ὁ Στράβων γενικωτάτην σκιαγραφίαν τῆς Εὐρώπης γράφει τὰ ἑξῆς: «Πρέπει νὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὴν Εὐρώπην διότι αὕτη εἶναι καὶ χωρολογικῶς ποικιλόμορφος καὶ θαυμασίως προσηρμοσμένη ἀπὸ τὴν φύσιν διὰ τὴν διαμόρφωσιν ἐξαιρέτων ἀνδρῶν καὶ κυβερνήσεων, ἐπίσης δὲ διότι μετέδωσε πλεῖστα ἀπὸ τὰ ἰδικὰ τῆς πολιτιστικὰ ἀποκτήματα εἰς τὰς ἄλλας ἡπείρους».

«Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ Εὐρώπη εἶναι αὐταρχέστατη καὶ διὰ τὴν εἰρήνην καὶ διὰ τὸν πόλεμον. Διότι ὁ μάλιστα πληθυσμὸς ὃν διαθέτει εἶναι ἀφθονος, ὡς καὶ ὁ πληθυσμὸς ὁ καλλιερῶν τὸ ἔδαφος αὐτῆς καὶ ὁ πληθυσμὸς ὁ διατηρῶν τὰς πόλεις τῆς. Ὑπερέχει ὡσαύτως ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸ ὅτι παράγει τοὺς ἀρίστους καὶ ἀναγκαίους διὰ τὴν ζωὴν καρποὺς καὶ πάντα τὰ χρήσιμα μέταλλα, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου εἰσάγει ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν ἀρώματα

1) Ἐπὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ βλ. α) ὑπὸ θεωρητικῆν ἢ γενικωτέραν ἔποψιν Karl Sapper, L' alimentation de l'humanité, μεταφρ. ἐκ τοῦ γερμ. Paris 1942 Payot.— Pierre Fromont, Démographie Économique. Les rapports de L' économie et de la population dans le monde, Paris 1947 Payot.— E. A. Wrigley, Industrial growth and population change, Καίμπριτζ, 1931. C. U. P. β) ὑπὸ πρακτικῆν ἔποψιν βλ. τὴν ἔκθεσιν τῆς ὀργανώσεως Political and Economic Planning, ὑπὸ τὸν τίτλον World Population and Resources, London 1955, Allen and Unwin.— J. P. Cole, Geography of World Affairs, London 1960. Penguin.— L. Dudley Stamp, Our Developing World, Λονδῖνον 1961, Faber. γ) ὑπὸ ἔποψιν ἑλληνικῶν συνθηκῶν βλ. *Γίασπαρη Μισιάρδη*, Γεωοικονομικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, Μέρος α' τεύχος α' (ἡμιτελεθῆ: ἐξ 128 σελ.) Ἀθῆναι 1938, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Πολιτική». — *Εἰδάγγ. Σαββοπούλου*, Γεωοικονομικαὶ μελέται ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, Ἀθῆναι 1939 σελ. 48, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Οἶκονομικὸς Χρῶνος».

και πολυτίμους λίθους, διὰ τῶν ὁποίων ὁ βίος τῶν ἐχόντων τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ἐν σπανιότητι καθίσταται κατ' οὐδὲν χειρότερος τοῦ βίου τῶν ἐχόντων αὐτὰ ἐν ἀφθονίᾳ. Ἐπίσης ἡ Εὐρώπη διαθέτει ἀφθονίαν μὲν διαφόρων ἡμέρων ζώων, ἀλλὰ σπανιότητα θηρίων». «Ἐκ τοῦ κατοικουμένου μέρους τῆς Εὐρώπης, αἱ ψυχραὶ καὶ ὄρειναι περιοχαὶ μόνον ἀθλίαν διαβίωσιν λόγῳ τῶν συνθηκῶν τῆς φύσεως παρέχουν εἰς τοὺς κατοίκους των, ἀλλ' ὅταν ἀποκτήσουν ἱκανοὺς διοικητὰς ἐκπολιτίζονται ἀκόμη καὶ αἱ περιοχαὶ αἱ ἔχουσι πληθυσμὸν ἐνδεῆ καὶ ληστρικόν. Οἱ Ἕλληνες λ.χ. ἂν καὶ κατεῖχον ὄρεινὰς καὶ πετρώδεις περιοχάς, ἔζων ἐν εὐημερίᾳ δοθέντος ὅτι ἐπρονόησαν νὰ ἔχουν συνετὴν διακυβέρνησιν, καλὰς τέχνας καὶ γενικῶς σωφροσύνην περὶ τὴν ζώην» (B', V, 29. Τὸ χωρίον τοῦτο παρετέθη καὶ προηγουμένως).

Πλὴν τῶν τριῶν τούτων χωρίων ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἥσσανος σπουδαιότητος (B', V, 33) ἀναφερόμενον εἰς τὴν σκιαγράφην τῆς Λιβύης (Ἄφρικής), ἔχον ὡς κάτωθι :

«Ἡ Λιβύη ὅμως ἂν καὶ οὕτω εἶναι ἰδιότυπος, ἔχει πρὸς τούτοις μερικὰς ἄλλας ἰδιορρυθμίας διαιρούσας αὐτὴν εἰς τρεῖς ζώνας. Εἰς τὴν πρώτην, τὸ πλεῖστον τῆς παραλίας τῆς κειμένης ἔναντι ἡμῶν (Μεσόγειος) εἶναι ἐξαιρετικῶς γόνιμον . . . . Εἰς τὴν δευτέραν κειμένην εἰς τὸν ὠκεανὸν (Ἄτλαντικός) ὁ πληθυσμὸς εἶναι ἀραιὸς συντηρούμενος ἀνεπαρκῶς μόνον. Εἰς τὴν τρίτην, τὴν ἐσωτερικὴν τῆς δηλαδὴ περιοχὴν τὴν παράγουσαν σίλφιον, ἥτις εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τραχεῖα καὶ ἀμμώδης ἔρημος, ὁ πληθυσμὸς ἔχει ἀθλίαν μόνον συντήρησιν».

Ἡ προσεκτικὴ μελέτη καὶ ἀνάλυσις τῶν ἀνωτέρω χωρίων δεικνύει τὰ ἀκόλουθα :

1) Ὁ Στράβων ἀντεμετώπισε τὸ μέγα πρόβλημα τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ πληθυσμοῦ κατὰ τρόπον βασικὸν καὶ ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς σημασίας του.

2) Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐθεώρησε ὄχι ἀφηρημένως καὶ θεωρητικοοικονομικῶς ὡς ὁ Malthus κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἀλλὰ συγκεκριμένως καὶ **οικονομικογεωγραφικῶς** λαβὼν ὑπ' ὄψιν ὅρον σμένον χῶρον (Εὐρώπην καὶ Ἄφρικήν).

3) Τὸ πρόβλημα ἀντίκρουσε καθολικῶς λαβὼν κατὰ νοῦν ὄχι μόνον τὴν ἐγγῶρον παραγωγὴν ἀλλὰ καὶ τὰς εἰσαγωγὰς.

4) Ὁ τρόπος θεώρησεως τοῦ προβλήματος ὑπῆρξε ὄχι στατικός, ἀλλὰ **δυναμικός**, τουτέστιν ὁ Στράβων εἶδε τὸ πρόβλημα ἐν τῇ ἐξελίξει του καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν βασικῶν δεδομένων του (εἰρηνικὴ καὶ πολεμικὴ περίοδος, πρόοδος τῆς τεχνικῆς τῆς παραγωγῆς, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνικῆς τῆς γεωργίας καὶ τῆς θήρας τῶν νομάδων τῆς ἐσωτερικῆς Ἄφρικής, βλ. B', V, 33 ἐν τέλει).

5) Ὁ Στράβων δὲν περιώρισε τὴν σχέσιν παραγωγῆς καὶ πληθυσμοῦ εἰς τὴν συσχέτισιν φυσικῶν συνθηκῶν (γονιμότης ἢ ἀγονία) καὶ ὄγκου τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ προφανῶς ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰς μεταβαλλομένας καὶ ἀξαναούσας **ἀνάγκας** σὺν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ (λ.χ. κάλυψις ἀναγκῶν εἰς ἀρώματα καὶ πολυτίμους λίθους), ἀλλὰ καὶ τὰς ἀνελιστομένας δεξιότητας, τὴν φιλεργίαν, τὴν ἐπιμέλειαν καὶ γενικώτερον τὴν ἐνεργητικὴν στάσιν τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τοῦ γηϊνοῦ

χώρου, δι' ἧς οὗτοι διαρρυθμίζουν τοῦτον κατὰ τρόπον καθιστῶντα ἐφικτὴν τὴν πληρεστέραν ἱκανοποίησιν τῶν παντοειδῶν ἀναγκῶν των.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται πείθουν ὅτι ὁ Στράβων κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ πληθυσμοῦ εἶχε λανθάνοντως κατὰ νοῦν τὸ ὅλον πλέγμα τῶν δυναμικῶν γεωοικονομικῶν ἀρχῶν καὶ ἀλληλουχιῶν τὸ διέπον τὴν σχέσιν ταύτην, ἥτοι τὴν μεταβλητότητα τῶν ἀναγκῶν ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς κατὰ τόπον καὶ χρόνον, τὴν πρὸδον τῆς παραγωγικῆς τεχνικῆς καὶ δεξιότητος τοπικῶς καὶ χρονικῶς, τὴν συμπληρωματικότητα τῶν εἰσαγωγῶν, τὴν διαρρυθμίσιν τοῦ γηίνου χώρου, τὴν σὺν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ αὔξησιν τῆς κυριαρχίας τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος κ.λ.

Τοιοιτοτρόπως ἡ ἔρευνα τῆς σχέσεως παραγωγῆς καὶ πληθυσμοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὑπῆρξε βαθεῖα, ἐμβριθῆς καὶ καθολικῆ.

ε) Ἡ κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν

Ἐφ' ὅσον οὐδεμία χειροχὴ εἶναι ἀπολύτως ἀντάρκης παραγωγικῶς, ἡ κυκλοφορία τῶν ὑπ' αὐτῆς παραγομένων ἀγαθῶν εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς αὐτῆς χώρας ἢ εἰς ἑτέρας χώρας, ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον καὶ ἀναπόσπαστον τμήμα τῆς λειτουργίας τῆς οἰκονομίας.

Τὸ βασικὸν τοῦτο φαινόμενον διεῖδε ὁ Στράβων δι' ὃ καὶ περιέλαβε τὸν τομέα τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν εἰς τὰς γεωοικονομικὰς θεωρήσεις καὶ περιγραφὰς τῶν διαφόρων χωρῶν.

Οὕτως ὁ Στράβων διέκρινε καὶ ἐμελέτησε τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον (λ. χ. Δ, V, 3.—Γ, II, 4). Περαιτέρω ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναγάγῃ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἀσφάλειαν εἰς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς προόδου τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν συγκοινωνιῶν, ἐσωτερικῶς καὶ διεθνῶς. Διὰ τοῦτο ἐτόνισε τὴν σημασίαν τῶν ἐνεργειῶν τῶν καταβληθεισῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων Κρατῶν πρὸς καταπολέμησιν τῆς ληστείας καὶ τῆς πειρατείας, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ὅπερ ἄλλως τε ἦτο ἡ αὐτοκρατορία τῆς ἐποχῆς του (βλ. Γ, II, 5.—ΙΔ, III, 3.—ΙΣΤ, II, 20.—ΣΤ, II, 2).

Περαιτέρω ὑπεγράμμισεν πολλάκις τὴν σπουδαιότητα ὄρισμένων τόπων ἢ πόλεων ὡς *ἐμπορικῶν κέντρων*, διεθνῶν καὶ ἐσωτερικῶν. Τοιαῦτα κέντρα ἦσαν τὰ «ἐμπορεῖα» καὶ οἱ λιμένες (βλ. λ.χ. ΙΖ, III, 20.—Γ, IV, 8.—I, X, 15 κ.λ.).

Ἐπὶ τούτοις διέκρινε τὰς κατὰ τόπους διαφόρους μορφὰς τῆς ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν, καὶ δὴ τὸν *ἀντιπραγματισμὸν* (Troc, Barter) καὶ τὴν *ἐγχορήματων συναλλαγὴν* (Γ, III, 7.—Ζ, III, 7.—ΙΑ, IV, 4). Δὲν παρέλειψε μάλιστα νὰ σημειώσῃ τὴν ὑπερβολικὴν σπουδαιότητα τοῦ χρήματος ὡς ὄργανον συγκεντρώσεως καὶ συσσωρεύσεως τοῦ πλούτου διὰ τὴν οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν, καὶ ὡς μέσου κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς δυνάμεως ἰδίως διὰ τοὺς βασιλεῖς. Ἀνέφερε τὸν «κοινὸν λόγον» καθ' ὃν «τὰ χρήματα ἀνθρώποισι τιμώτατα, δύνανται τε πλείστην τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει». Ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ βασιλεῖς πείθουν τοὺς ἀνθρώπους διὰ εὐγενῶν πράξεων, ἀλλὰ καταναγκάζουσι αὐτοὺς διὰ τῶν ὀπλων. «Ταῦτα δ' ἄμφω χρημάτων ὄνια ἐστὶ καὶ γὰρ στρατιὰν ἔχει πλείστην ὁ τρέφειν δυνάμενος, καὶ εὐεργετῆν δύνανται πλείστον ὁ πλείστα κεκτημένος» (Θ, II, 40).

Ἐξ ἄλλου, τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον τῶν διαφόρων χωρῶν μελετᾶται συχνότατα ὑπὸ τοῦ **Στράβωνος**, ὅστις ποιεῖται πολλοῦ λόγου διὰ εἰσαγωγὰς καὶ ἐξαγωγὰς ποικίλων εἰδῶν καθὼς καὶ διὰ τελωνειακοὺς δασμοὺς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς (Δ, V, 3.—Θ, III, 3). Σημειοῖ μάλιστα τὴν μεγάλην ἐξάρτησιν τῆς Ρώμης ἀπὸ τὴν «ἐντὸς Κελτικῆν» (ἦτοι ἀπὸ τὴν πρὸς βορρᾶν τῆς Ρώμης μεγάλην περιοχὴν μέχρι τῶν Ἄλπων) εἰς κρέας καὶ δημητριακὰ (Ε, I, 11-12).

στ) Αἱ συγκοινωνίαι καὶ τὰ μέσα διακινήσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων

Ἡ κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει παντοῖα μέσα διακινήσεως καὶ συγκοινωνίας. Δι' ὃ καὶ ὁ Στράβων ἐξετάζει συκνότερα τὰς ὁδικὰς ἀρτηρίας καὶ ἰδίως τὰς μεγάλας, τοὺς ποταμοὺς καὶ ἰδιαίτερος τοὺς πλωτοὺς καὶ τὰ πλωτὰ τμήματα τῶν μὴ πλωτῶν ποταμῶν, τὰς διώρυγας, τοὺς λιμένας, τὰ πλοῖα καὶ πλοῖαρία, ἔτι δὲ καὶ τὰς σήραγγας. Ἐπίσης μελετᾷ τὰ ζῶα ὡς μέσα μεταφορᾶς (π.χ. κάμηλοι).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Στράβωνος αἱ ὑπὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους κατασκευαζόμεναι ὁδοὶ ἀπετέλουν τὰς μοναδικὰς σημαντικὰς χερσαίας ἀρτηρίας διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἐφοδιασμὸς καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Αὐτοκρατορίας συντελεῖτο μὲ ἀσφάλειαν καὶ ὁμαλότητα. Δι' ὃ καὶ ὁ Στράβων περιγράφει ἐνίοτε λεπτομερῶς τὰς μεγάλας ταύτας ὁδικὰς ἀρτηρίας, ἐκθέτων τὰς χώρας ἃς συνδέουν, τοὺς τόπους δι' ὧν διέρχονται, τὴν ἀπόστασιν αὐτῶν ἀπὸ τὴν θάλασσαν, τὰς συνθήκας τῆς διαβάσεώς των (π.χ. ὁδὸς Ἰταλίας—Ἰβηρίας I, IV, 9, αἱ ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος διανοιγεῖσαι ὁδοὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, βλ. Δ, IV, 6 καὶ ΣΤ, III, 7 ἐνθα ὁμιλεῖ εἰδικώτερον περὶ δύο ὁδῶν ἀγούσων ἀπὸ Βοιωνδίου εἰς Ρώμην, ἦτοι τῆς ἡμιονικῆς ὁδοῦ τῆς διερχομένης διὰ τῆς πόλεως Ἐγνατίας καὶ τῆς ἀμαξηλάτου ὁδοῦ τῆς καλουμένης Ἀππίας κ.λ.).

Διὰ τὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐσιώδη μέσα χερσαίας μεταφορᾶς μὴ ἀπαιτοῦντα ἀμαξηλάτους ὁδοὺς ἦσαν αἱ κάμηλοι, κατάλληλοι ἰδίως διὰ μεταφορᾶς ἐπὶ ἀμμωδῶν ἐδαφῶν. Δι' ὃ ὁ Στράβων ποιεῖται λόγον (ΙΑ, V, 8) περὶ τῶν Ἀόρσων, λαοῦ νομαδικοῦ κατοικοῦντος εἰς τὴν μεταξὺ Ἀζοφικῆς θαλάσσης καὶ Κασπίας λιμνοθαλάσσης περιοχῆν, οἵτινες εἰσῆγον διὰ καμήλων Ἰνδικὰ καὶ Βαβυλωνιακὰ ἐμπορεύματα, παραλαμβάνοντες ταῦτα ἀπὸ τοὺς Ἀρμενίους καὶ τοὺς Μήδους (βλ. ἐπίσης ΙΣΤ, III, 1.—ΙΣΤ, IV, 18).

Οἱ πλωτοὶ ποταμοὶ καὶ τὰ πλωτὰ τμήματα τῶν μὴ πλωτῶν ποταμῶν ἦσαν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος σημαντικαὶ συγκοινωνιακαὶ ἀρτηρίαί, συνδέουσαι τὴν ξηρὰν διὰ τοῦ ὑγροῦ στοιχείου. Σχετικῶς ὁ Στράβων ἀναφέρει (Γ, II, 3) τὸ πλωτὸν τμήμα τοῦ Βαίτιδος ποταμοῦ (τοῦ σημερινοῦ Guadalquivir διερχομένου καὶ διὰ τῆς Σεβίλλης ἐν Ἰσπανίᾳ), καὶ τοῦ Βορυσθένους (Δνεῖπερ) ἐν Ρωσίᾳ (Ζ, III, 17).

Τὸν συγκοινωνιακὸν χαρακτῆρα τῶν πλευσίμων ποταμῶν ἔχουσι καὶ αἱ διώρυγες αἰτινες (γράφει ὁ Στράβων ὁμιλῶν περὶ τῶν διωρύγων τῆς Ἰβηρίας Γ, II, 5) ἀποτελοῦν πρόσθετον βοήθειαν δοθέντος ὅτι πολλὰ εἶναι τὰ σημεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι μεταφέρουν τὰ προϊόντα των, ὅχι μόνον μεταξὺ τόπων τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀσχολεῖται ὁ Στράβων

ὡσαύτως καὶ μὲ τὰς διώρυγας τῆς Αἰγύπτου (ΙΖ, Ι, 24—25) ὡς ὁ Ἡρόδοτος.

Αἱ χῶραι μεγάλης ἐξαγωγῆς ὡς ἡ Τουρθητανία (περίπου ἡ ἐπαρχία τῆς σημερινῆς Ἀνδαλουσίας) τῆς Ἰβηρίας, ὡς καὶ αἱ χῶραι ναυτικῆς ἐπιδόσεως εἶναι φυσικὸν νὰ κατέχουν μέγαν ἀριθμὸν πλοίων. «Ἡ ἀφθονία τῶν ἐξαγωγῶν τῆς Τουρθητανίας φαίνεται ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, δοθέντος ὅτι μέγιστα ἐμπορικὰ πλοῖα πλέουν ἀπὸ τὴν χώραν ταύτην εἰς τὴν Δικαιόρχειαν (σημερινὴν Pozzuoli κειμένην εἰς τὸν κόλπον τῆς Νεαπόλεως) καὶ τὰ Ὡστια τὸ ἐπίνειον τῆς Ρώμης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνταγωνίζεται πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν Λιβυκῶν πλοίων» (Γ, ΙΙ, 6, βλ. καὶ Γ, ΙΙ, 4).

Ἡ γεωοικονομικὴ μελέτη τοῦ Στράβωνος περιέλαβε τέλος τοὺς λιμένας ὡς κέντρα ἐμπορίου καὶ συγκοινωνιῶν, ὡς ναυτικὰς βάσεις κλ.

Ἡ μελέτη τῶν λιμένων φαίνεται ὅτι εὐρίσκετο εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Στράβων τοῦλάχιστον ποιεῖται μνεῖαν συναφῶν ἔρευνῶν εἰς τὰ περὶ γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος (Η, Ι, 1), ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν περὶ λιμένων ἐκ δέκα βιβλίων πραγματείαν τοῦ Τιμοσθένους, ὅστις ἦτο ναύαρχος τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β'. (Θ, ΙΙΙ, 10).

Οὕτως οἱ λιμένες διακρίνονται εἰς φυσικούς, τεχνητοὺς καὶ μικτούς. Μικτὸς λιμὴν εἶναι ὁ «Μέγας Λιμὴν» τοῦ ἀνατολικοῦ στομίου τοῦ ὄλου ἰδιοτύπου λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅστις εἶναι καλῶς περικλεισμένος τόσον δι' ἀναχωμάτων ὅσον καὶ ἐκ φύσεως. Τὸ δυτικὸν στόμιον σχηματίζει δεύτερον λιμένα, τὸν Εὐνοστον, ὅστις εὐρίσκεται πρὸ τοῦ ἄλλου κλειστοῦ λιμένος, καλουμένου Κιβωτοῦ, καὶ σκαφέντος δι' ἀνθρωπίνων χειρῶν (βλ. ΙΖ, Ι, 6 καὶ 9).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ Στράβων διέκρινε τοὺς περιπλόκους ἢ συνθέντους λιμένας, ὡς ἦτο ὁ λιμὴν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Βρινδησίου (ΣΤ, Γ, 6), ἀπὸ τῶν ἀπλῶν λιμένων.

Κατὰ τὸν Στράβωνα ὁ Ἀλέξανδρος ἐπρόσεξε ἰδιαίτερος τὸν «Μέγαν Λιμένα» τῆς Ἀλεξανδρείας λόγῳ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς ἀκτῆς, ἀποφασίσας τὸν περιτειχισμὸν τῆς πόλεως εἰς τὸ τμήμα τοῦ λιμένος. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ Στράβων διέκρινεν ἐπίσης τοὺς πολεμικοὺς λιμένας ἀπὸ τοὺς συνήθεις ἢ ἐμπορικοὺς.

Περαιτέρω ὁ Στράβων ὁμίλησε περὶ θαλασσίων, λιμναίων καὶ ποταμίων λιμένων.

Θαλάσσιοι λιμένες ἦσαν οἱ μνημονευθέντες λιμένες τῆς Ἀλεξανδρείας. Λιμναῖος λιμὴν ἦτο ὁ λιμὴν τῆς πρὸς νότον τῆς Ἀλεξανδρείας κειμένης λίμνης Μαρεώτιδος. Αὕτη ἦτο πλήρης διωρύγων συνδεομένων μετὰ τοῦ Νείλου αἱ δὲ δι' αὐτῶν γεγόμεναι εἰσαγωγαὶ ἦσαν μεγαλύτεραι τῶν διὰ τοῦ θαλασίου λιμένος διενεργουμένων, εἰς τρόπον ὥστε ὁ λιμναῖος λιμὴν ἦτο πλουσιώτερος τοῦ θαλασίου (ΙΖ, Ι, 7). «Ποταμίους» λιμένας ἀναφέρει ὁ Στράβων τοὺς ἐν Τουρδηγία (Ἰσπανία) εὐρισκομένους (Γ, ΙΙ, 4).

Ἐξ ἄλλου ὁ Στράβων διέκρινε τοὺς θαλασσίους λιμένας εἰς ἡπειρωτικοὺς καὶ νησιωτικοὺς ἀναλόγως τῆς ἡπειρωτικῆς ἢ νησιωτικῆς παραλίας εἰς ἣν εὐρίσκοντο. Ὡλη ἢ Ἰλλυριακὴ ἀκτὴ ἦτο ἐξαιρετικῶς ἐφωδιασμένη διὰ λιμένων εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν παραλίαν καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους (Ζ, V, 10).

Τέλος ὁ Στράβων ἐπρόσεξε καὶ τὸ μέγα ζήτημα τῆς ἐνδοχώρας ὅπερ συν-

ἀπτεται στενῶς πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῶν λιμένων. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενον λ.χ. περὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Κορίνθου (Η, VI, 22) ὅτι αὕτη εἶχε τὸν Δεχαιὸν *λιμένα ἀνευ πόλεως* χρησιμοποιούμενον διὰ τὸ μετὰ τῆς Ἰταλίας ἐμπόριον καὶ τὰς Κεγχρεάς, αἵτινες ἦσαν *λιμὴν μετὰ κόμης*, χρησιμοποιούμενος διὰ τὸ μετὰ τῆς Ἀσίας ἐμπόριον, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ *ἀνευ κατοίκων* ἢ οἱ μετὰ ἐλαχίστων κατοίκων λιμένες οὗτοι οἱ δεχόμενοι μάλιστα *ξενικὰ ἐμπορεύματα*, ἐξυτηρέτουν οὐχὶ βεβαίως τὰς πλησίον αὐτῶν πληθυσμιακὰς συσσωματώσεις (πόλεις κλ.), ἀλλὰ *εὐρείαν ἐνδοχώραν* δυναμένην νὰ ἀπορροφᾷ προϊόντα τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου.

Εὐρείαν ὡσαύτως ἐνδοχώραν ἐξυτηρέτουν οἱ λιμένες καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ ποταμόκολποι («ἀναχύσεις») τῆς Τουρθητανίας (Ἀνδαλουσίας) εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ἀκολούθου χωρίου (Γ, II, 4) «Ἡ Τουρθητανία καθ' ἑαυτὴν ἔχει εὐνοητῆ θανμασίως ἀπὸ τὴν φύσιν. Ἐνῶ παράγει ὅλα τὰ πράγματα ὡς καὶ μεγάλας ποσότητας ἐξ αὐτῶν, τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα διπλασιάζονται διὰ τῶν εὐκολιῶν τῶν ἐξαγωγῶν. Διότι τὰ πλεονάζοντα προϊόντα ἀνταλλάσσονται εὐχερῶς λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων. Τοῦτο καθίσταται δυνατὸν διὰ τῶν ποταμῶν καθὼς καὶ διὰ τῶν ποταμοκόλων, οἵτινες, ὡς εἶπον, προσομοιάζουσι πρὸς ποταμούς, καὶ ὅπως οἱ ποταμοὶ εἶναι πλωτοὶ ἀπὸ θαλάσσης πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ πρὸς τὰς πόλεις του, ὄχι μόνον ὑπὸ μικρῶν σκαφῶν ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὑπὸ μεγάλων. Διότι ἅπανα ἡ χώρα πέραν τῆς ἀκτῆς ἢ κειμεταξὺ τοῦ Ἰεροῦ Ἀκρωτηρίου καὶ τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν, εἶναι πεδιάς τοῦ ἐσωτερικοῦ σημαντικῆς ἐκτάσεως (βάθους)».

γ) Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀγαθῶν

Τὸ ζήτημα τῆς χρησιμοποίησεως καὶ τῆς καταναλώσεως τῶν ἀγαθῶν εἶναι, ὡς γνωστὸν, τὸ «παραμεληθὲν τέκνον» τόσον τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ὅσον καὶ τῆς Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πλείστων ἐκπροσώπων τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκολληθῆ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῶν τομέων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας καὶ τῶν μεταβολῶν αὐτῶν, παρὰ τὰς σημειωθείσας μεγάλας ἀληθῶς προόδους τῶν τομέων τούτων κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσιπενταετίαν. Διὰ τοῦτο γενικὰ ἢ εἰδικὰ ἔργα Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας ἐρευνῶντα τὸ πρόβλημα τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἀγαθῶν παραμένουν φωτεινὰ ἐξαιρέσεις. Τοιαυτὴ ἐξαιρέσις εἶναι τὸ σύγγραμμα τοῦ Karl Sapper, Allgemeine Wirtschafts und Verkehrsgeographie, 1930, β. ἔκδ. Λειψία καὶ Βερολίνον Teubner σελ. 262—274 (βλ. καὶ μικρὰν βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς σελ. 384) καὶ τὸ πρόσφατον μικρὸν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ τῆς Σορβόννης Pierre George, Geographie de la Consommation, P. U. F., Παρίσιοι 1963. Ἀντιθέτως, τὸ νεώτατον γενικὸν σύγγραμμα—τοσοῦτον νεωτεριστικὸν καὶ φιλόδοξον—τοῦ ἐν Παρίσιοις καθηγοῦ ἡμῶν κ. René Courtin καὶ τοῦ κ. Pierre Mailet, Économie Géographique 1962, Dalloz, ὀλίγας μόνον σελίδας ἀφιερῶ, παρεπιπτόντως μάλιστα, εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο (βλ. λ. χ. σελ. 563—5).

Αἱ σύντομοι αὐταὶ παρατηρήσεις καθιστοῦν ἔτι πλέον μεγαλυτέραν τὴν ἐκτίμησιν τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Στραβῶν, ζήσας 2.000 περίπου ἔτη πρὸ ἡμῶν, ἀπέ-

δωκε ἀρκετήν προσοχήν καὶ ἐμελέτησε τὸ ζήτημα κατὰ τὰς γεωοικονομικὰς ἀναζητήσεις, ὡς ἐπεχείρησε ἐπὶ τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς τότε Οἰκουμένης.

Ὁ Στράβων ἐξήτασε τὸ ζήτημα τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τὰς ἐξῆς δύο μορφάς. Πρῶτον, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς καθιερώσεως δεδομένων προϊόντων ὡς βάσεως τῆς διατροφῆς ὠρισμένων λαῶν. Δεύτερον, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς γενικωτέρας ἀξιοποίησεως δεδομένων προϊόντων ὑπὸ τῶν προμηθευομένων ταῦτα ἀνθρώπων.

Ἐπὶ τὴν πρώτην μορφήν ἐμελέτησε τοὺς λαοὺς εἰς τὴν διατροφήν τῶν ὁποίων οὐσιώδη θέσιν κατεῖχον καθωρισμένα μονίμως προϊόντα ὡς οἱ *ἰχθεῖς, ὁ λωτός, τὸ γάλα, τὸ κρέας, οἱ ἐλέφαντες, αἱ χελῶναι* κλ., δι' ὃ καὶ ἐχαρᾶκτιρισε τούτους ὡς ἰχθυοφάγους, λωτοφάγους, γαλακτοφάγους, κρεοφάγους κλ.

Εἰς χωρίον τῆς ἡδη πρὸ ὀλίγου μνημονευθείσης παραγράφου Β, V, 33 συναφοῦς πρὸς τὴν Ἀφρικὴν, γράφει ὁ Στράβων ὅτι εἰς τὴν Γεδρωσίαν (τὸ σημερινὸν Makran, παράλιον χώραν ἐπὶ τῆς Ἀραβικῆς θαλάσσης κατανεμημένην μεταξὺ Περσίας καὶ Πακιστάν), ἔνθα αἱ φυσικαὶ συνθήκαι πενιχρωτάτην μόνον διαβίωσιν δύνανται νὰ ἐξασφαλίσουν, ὁ πληθυσμὸς εἶναι ἰχθυοφάγος.

Ἰχθυοφάγοι ἐπίσης κατοικοῦν κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερόμενον *Ποσειδώνιον* (Β, II, 3) εἰς τὰς δύο στενὰς ζώνας τῆς γῆς τὰς κειμένας κάτωθι τῶν τροπικῶν (βλ. ἄνωτ. σελ. 114).

Χώρα γενικευμένης ἰχθυοφαγίας εἶναι ἡ ἀκτὴ τῆς Ἀριάνας (σημερινὸν Seistan, περιοχὴ κειμένη εἰς τὰ βόρεια τοῦ Ἀφγανιστάν καὶ τῆς Περσίας, βλ. IΕ, II, 2). Τὸ πλεῖστον τῆς χώρας ταύτης δὲν ἔχει δένδρα, πλὴν φοινίκων καὶ εἰδους τινὸς ἄκανθης καὶ μυρτιάκης, εἶναι ἔστερημένον ὕδατος καὶ τροφίμων παραγομένων διὰ καλλιέργειας τῆς γῆς. Ἴδου λοιπὸν διατι ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας αὐτῆς ἀλλὰ καὶ ὁ ζωικὸς τῆς κόσμος ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ διατρέφωσιν δι' ἰχθύων καὶ νὰ ὑδροεύωνται διὰ ὕδατος προερχομένου ἐκ τῶν βροχῶν ἢ ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς (ὄρυκτοῦ ὕδατος). Ἡ ἰχθυοφαγία τῶν ζώων συντελεῖ ὥστε τὸ κρέας αὐτῶν νὰ ἔχη ὁσμὴν ἰχθύων. Οἱ κάτοικοι οἰκοδομοῦν οἰκίματα κατὰ τὸ πλεῖστον με ὀστᾶ κητῶν καὶ με κελύφη ὀστρέων, χρησιμοποιοῦντες τὰς πλευρὰς τῶν κητῶν διὰ δοκοὺς καὶ ὑποστηρίγματα, τὰ δὲ ὀστᾶ τῆς σιαγόνης γιὰ κατασκευὴν θυρῶν.

Τοὺς ἰχθεῖς συλλαμβάνουν μεταξὺ ἄλλων τρόπων καὶ διὰ δικτύων πλεκομένων με φλοιοὺς φοινίκων. Κατὰ τὸ πλεῖστον τρώγουσιν τοὺς ἰχθεῖς ὁμούς, ἄλλους δὲ ψήνουσι εἰς σκεύη κεκαλυμένα διὰ χόματος. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἄρτον παρασκευάζουν δι' ἰχθύων ψηνομένων διὰ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, ἀναρτωμένον δὲ εἰς τὰ σπονδυλικά ὀστᾶ τῶν κητῶν, ἅτινα χρησιμοποιοῦν ὡς ἰγδία. Τοὺς ἰχθεῖς τούτους κατόπιον κονιοποιοῦν διὰ σιδηρῶν μύλων οὓς εἰσάγουν ἐξ ἄλλων χωρῶν. Εἰς τὴν κόνιν ταύτην ῥίπτουν ὀλίγον ἄλευρον ἐκ σίτου (βλ. ἐπίσης IΕ, II, 14—IΣΤ, IV, 4 καὶ 13 κλ.).

Ἐπὶ τὴν δευτέραν μορφήν χρησιμοποίησεως ἀγαθῶν ἐμελέτησε ὁ Στράβων τὰ προϊόντα τὰ ἀφιερούμενα ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν εἰς γενικωτέραν ἀξιοποίησιν, ἤτοι διὰ διατροφῆν καὶ διὰ ὑπολοίπους ἀνάγκας.

Οὕτως, ἔγραφε περὶ τῶν Λουζιτανῶν καὶ τῶν ὄρειβίων γενικῶς τῆς Ἰβηρίας (Γ, III, 6—7) ὅτι διάγουν ζωὴν λιτὴν, ὅτι τρώγουσιν κρέας αἰγῶν κατὰ τὸ

πλείστον, ἄρτον ἐκ κονιοποιήσεως δρυοβαλάνων ὃν ἀποθηκεύουν, ὅτι πίνουν ζῦθον, δοθέντος ὅτι «οἴνου σπανίζονται· τὸν δὲ γενόμενον ταχὺ ἀναλίσκουσι μετὰ τῶν συγγενῶν», ὅτι χρησιμοποιοῦν βούτυρον ἀντὶ ἐλαίου.

Περιγράφων τὰ τῆς Βαβυλωνίας ἀνέφερε τὴν πρωτοφανῆ παραγωγὴν καλλιεργούμενης κριθῆς (1 πρὸς 300), προσέθεσε δὲ ὅτι αἱ λοιπαὶ ἀνάγκαι καλύπτονται διὰ τῶν προϊόντων τῶν φοινικοδένδρων. Τὰ δένδρα ταῦτα ἐπρομήθευον εἰς τοὺς κατοίκους ἄρτον, οἶνον, ὄξος, μέλι, χονδράλευρον καὶ ὅλα τὰ λεπτὰ εἶδη ἐνδύσεως κλ. Ὡστε ἡ ἀξιοποίησις τῶν φοινικοδένδρων ἦτο καταπληκτικὴ.

Περαιτέρω ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἀσφάλτου ὑγρᾶς (νάφθας) καὶ ξηρᾶς, ἣτις μάλιστα ἐστεροποιεῖτο. Ἡ πηγὴ τῆς ξηρᾶς ἀσφάλτου πλημμυρίζουσα ἐσημάτιζε μεγάλους βώλους, ἐξ ὧν κατεσκευάζον ὄπτους πλίνθους καταλήλους δι' οἰκοδομὰς.

Διὰ τῆς ξηρᾶς ταύτης ἀσφάλτου ἤλειπον τὰ ἐκ καλάμου πλεκόμενα πλοιάρια, ἅτινα καθίσταντο ἀδιάβροχα. Κατόπιν περιέγραψε τὰς ιδιότητας τῆς ὑγρᾶς ἀσφάλτου (λίαν εὐφλέκτου), ἣτις ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ φωτισμὸν εἰς τοὺς λύχνους, ἀντὶ ἐλαίου.

Η'. Ἀξιολόγησις τῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος. Τὸ ζήτημα τῆς πρωτοτυπίας της. Αἱ ἐπιδράσεις της.

Περατώσαντες τὴν παρουσίαν τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐπιστημολογίας τῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος, κρίνομεν σκόπιμον ὅπως θέσωμεν τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐνδεχομένης πρωτοτυπίας αὐτῆς.

Πρὸ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὰς προθέσεις καὶ τὰ κίνητρα τῆς συγγραφῆς τῶν «Γεωγραφικῶν» ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, διότι ἀπὸ τὴν πραγμάτων τῶν προθέσεων του εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον του ἐξαρτᾶται ἐν πολλοῖς ἡ ἀξία του.

Αἱ γενικώτεραι προθέσεις αὐτοῦ ἦσαν μορφωτικαί, ἠθικαί, πολιτικαί (ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν τοῦ ὄρου ἐννοίαν), «φιλοσοφικαί», ἐπιστημονικαί καὶ ἐθνικαί, ταυτοχρόνως καὶ συνδυαστικῶς. Ἐπεζήτηε τὴν κατάρτισιν μορφωμένων, ἐναρέτων καὶ χρηστῶν πολιτικῶν καὶ δημοσίων ἀνδρῶν γενικῶς, ὡς καὶ τὴν συγκρότησιν μορφωμένων πολιτῶν ἐν γένει, τὴν προαγωγὴν τῆς συνετῆς καὶ τῆς χρηστῆς διακυβερνήσεως τῶν λαῶν, τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν βελτίωσιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν αὐξήσειν τῆς εὐδαιμονίας των, τέλος τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς παιδείας του, τοῦ πολιτισμοῦ του καὶ τῶν ἀξιών του.

Ἡ Φιλοσοφία, ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Γεωγραφία, ὡς γενικώταται, καθολικώταται καὶ περιεκτικώταται μαθήσεις τοῦ νοῦ καὶ ἀσκήσεις τοῦ ἥθους, ἦσαν οἱ προσήκοντες δρόμοι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν γενικωτέρων προθέσεων αὐτοῦ.

Αἱ ἐιδικώτεραι προθέσεις τῆς συγγραφῆς τῶν «Γεωγραφικῶν» ὑπῆρξαν ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Γεωγραφίας ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν τεχνικότητα, εἰδικότητα, μαθηματικότητα καὶ ξηρότητα, ἡ ἀναγωγὴ καὶ ἡ ἐξύψωσις της εἰς γενικώτατον μορφωτικὸν εἶδος καὶ εἰς μάθησιν «φιλοσοφικῆς» ὑφῆς, ὃ ἐμπλουτισμὸς της διὰ

τῆς ἐντάξεως τῆς πολιτιστικῆς κατευθύνσεως, ἡ καθολικὴ συμπλήρωσις αὐτῆς, τέλος ἡ ὀλοκληρώσις τοῦ λογικοῦ συστήματος καὶ οἰκοδομήματος αὐτῆς.

Ἴδου τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε κατὰ μέγα μέρος νὰ ἐρευνηθῆ ἡ ἀξία καὶ ἡ πρωτοτυπία τῶν ἐπιτεύξεων τῶν ἐρευνητῶν του. Περαιτέρω βεβαίως ἡ ἀξία αὕτη πρέπει νὰ ἐκτιμηθῆ καὶ μὲ ἀυστηρῶς ἀντικειμενικὰ κριτήρια.

α) Αἱ συμβολαὶ τῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος

Αἱ κυριώτεραι καθαραὶ συμβολαὶ τοῦ Στράβωνος εἰς τὴν Γεωγραφίαν ὑπῆρξαν αἱ ἀκόλουθοι :

Πρῶτον. Τὰ «Γεωγραφικὰ» ἦσαν τὸ μεγαλύτερον, **καθολικώτερον καὶ περιεκτικώτερον ἔργον τῆς Γεωγραφίας** — Γενικῆς ἢ Θεωρητικῆς ἀλλὰ καὶ Παγκοσμίου Περιφερειακῆς ἢ Εἰδικῆς — ὅπερ ἐγράφη εἰς τὴν Ἀρχαιότητα, συληφθὲν κατὰ πρωτότυπον **σχέδιον, μέθοδον καὶ σύστημα.**

Οὗτος εἶναι εἷς ἐκ τῶν λόγων δι' οὓς ὁ Στράβων χαρακτηρίζει τὴν Γεωγραφίαν του ὡς «**σπουδαῖον ἔργον**» καὶ ὡς «**κολοσσουργίαν**» («**κολοσσουργία** γάρ τις καὶ αὕτη, τὰ μεγάλα φράζουσα πῶς ἔχει καὶ τὰ ὅλα» ... «ὅτι μὲν οὖν σπουδαῖον τὸ προκειμενον ἔργον καὶ φιλοσόφῳ πρόπον, ταῦτα εἰρήσθω», Α I, 23).

— Τὸ **σχέδιον** τῆς συγγραφῆς τοῦ Στράβωνος συνάπτεται στενωῶς πρὸς τὰς προθέσεις του, δὲν εἶναι δὲ ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ μορφωτικόν, πολιτικόν καὶ ἠθοπλαστικόν. Ἐπιστημονικόν ὑπῆρξε τὸ σχέδιόν του ὅχι τόσο ὡς ἀναθεώρησις καὶ κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τῶν προκατόχων του καὶ ὡς βασικὴ διόρθωσις τοῦ χάρτου τῆς Γῆς, ἀλλὰ κυρίως **μεταρρυθμίσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ὅλης θεωρίας, τῆς μεθόδου, τοῦ λογικοῦ συστήματος καὶ τῆς ὅλης ἐσωτερικῆς συγκροτήσεως τῆς Γεωγραφίας**, ἔτι δὲ περαιτέρω ὡς **συμπλήρωσις καὶ ὀλοκληρώσις αὐτῆς.** Μορφωτικόν, πολιτικόν καὶ ἠθοπλαστικόν ὑπῆρξε τὸ σχέδιόν του, διότι ἐστρέφετο περὶ τὴν διαμόρφωσιν ἐπιλέκτων (élite) τῆς δημοσίας ζωῆς, χρηστῶν κυβερνητῶν καὶ πεπολιτισμένων καὶ εὐδαιμόνων ἀνθρώπων καὶ πολιτῶν.

Ἀπὸ ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως, τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος εἰς τὴν Γεωγραφίαν ὑπῆρξε κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τοσοῦτον νεωτεριστικόν, καινοτόμον καὶ ἐπαναστατικόν, ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ μὲ τὴν μεγάλην στροφὴν ἣν ἐπραγματοποίησε ὁ Σωκράτης εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, ὀδηγήσας αὐτὴν ἐκ τοῦ τομέως τῆς Φύσεως εἰς τὸν τομέα τοῦ Πολιτισμοῦ (ἀνθρώπινος κόσμος, γινῶσις, ἀρετὴ κλπ.).

— Ἡ **μέθοδος** τῆς συγγραφῆς τοῦ Στράβωνος ἦτο λίαν ἰδιότυπος συνσταμένη, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν «φιλοσοφικὴν» καλλιέργειαν τῆς Γεωγραφίας. Εἰς τὴν συνθετικὴν συγκρότησιν αὐτῆς ἀπὸ δεδομένα τῆς Ἱστορίας, Ἐθνογραφίας καὶ ἀπὸ στοιχεῖα τῶν Πολιτιστικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ ἀπὸ στοιχεῖα τῶν Μαθηματικῶν, Φυσικῶν καὶ Φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὸν διὰ χρησιμοποίησεως κριτηρίων ἐπιλογῆς τῆς ὕλης ἐντοπισμὸν τῆς Γεωγραφίας εἰς τὰ μόνιμα καὶ σπουδαῖα πολιτιστικῆς καὶ φυσιολογικῆς τάξεως στοιχεῖα ἐκάστης περιφερείας. Εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς διασπορᾶς εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ τὰς μικρότητας. Εἰς τὴν προσπάθειαν συναγωγῆς **γενικεύσεων** καθολικώτερου κύρους καὶ μονιμωτέρας

ἀξίας. Τέλος, εἰς τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν πολλῶν καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων, ἔξ ὧν συντίθεται ἡ Γεωγραφία, μὲ πολλὴν σύνεσιν, λεπτότητα καὶ δεξιότητα.

— Τὸ *σύστημα* τοῦ Στράβωνος ὑφίσταται οὐχὶ τόσο ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς λογικῆς σειρᾶς, τάξεως καὶ ἀκολουθίας τῶν συνιστῶντων τὰ δύο πρῶτα εἰσαγωγικὰ βιβλία τῶν «Γεωγραφικῶν» μερῶν (κατὰ τοῦτο ἔχει ἴσως δίκαιον ὁ Μ. Dubois σ. 268, 350 - 2, 357, 362 - 3), ὅσον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συμπεριλήψεως πάντων τῶν ἀπαιτουμένων στοιχείων καὶ τῆς συντάξεως καὶ διαρθρώσεως αὐτῶν συμφώνως πρὸς ἐνιαῖον σχέδιον, πρὸς ἐνιαίαν διάταξιν καὶ πρὸς ἐνιαίαν μέθοδον. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο τὰ «Γεωγραφικὰ» δὲν ἀποτελοῦν ἔργον ἔχον μόνον ἢ κυρίως ἐγκυκλοπαιδικὸν χαρακτῆρα. Μέγα μέρος τῆς ὕλης αὐτῶν συναπαρτίζει «*σύνθεσιν*».

Περαιτέρω σύστημα ἀποτελεῖ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ θεμελιώδους ὀρισμοῦ τῆς Γεωγραφίας λογικὴ διάκρισις καὶ ἡ ἱεράρχησις ὅλων σχεδὸν τῶν κλάδων αὐτῆς καὶ ἰδίως τῆς Πολιτιστικῆς, ὡς καὶ ἡ σκόπιμος πρόταξις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κριτικῆς τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς ὅλης θεωρίας τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τοῦ ἔργου καὶ ἡ κατόπιν αὐτῆς ἐκθεσις τῆς περιφερειακῆς Γεωγραφίας τῆς τότε Οἰκουμένης.

Δεύτερον. Τὰ «Γεωγραφικὰ» εἶναι τὸ ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἡ *Ἱστορικὴ καὶ ἅπασα σχεδόν, ἡ Πολιτιστικὴ Γεωγραφία εὔρον μεγάλην ἀνάπτυξιν*. Ἰδιαιτέρας, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, προσοχῆς ἔτυχε ἡ Οἰκονομικὴ Γεωγραφία (1). Ἡ συμφώνως πρὸς τὰς προθέσεις τοῦ Στράβωνος ἀνάπτυξις καὶ λάμπρυνσις τῆς Πολιτιστικῆς Γεωγραφίας, ἡ εἰσαγωγή καὶ θεμελίωσις τῆς «Πολιτιστικῆς παραδόσεως» καὶ ἡ ἔνταξις αὐτῆς εἰς τὴν ὅλην Γεωγραφίαν, ἐγένετο κατὰ συνειδητὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἡμετέρου γεωγράφου πρὸς τὸ ἔργον τῶν προηγουμένων αὐτοῦ γεωγράφων, κυρίως δὲ τοῦ Ἑρατοσθένους καὶ τοῦ Ἰππάρχου (οἵτινες, ὡς γνωστόν, περιώρισαν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν εἰς τὴν Μαθηματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν Φυσικὴν Γεωγραφίαν, παραμελήσαντες τὴν Πολιτιστικὴν καὶ Ἱστορικὴν). Τῶν δύο τούτων εὐρυτάτων τομέων τῆς Γεωγραφίας ὁ Στράβων ὑπῆρξε ὁ μέγας καὶ ἀνεπανάληπος σκαπανεὺς καὶ ἐργάτης καὶ ὁ κλασσικὸς ἐκπρόσωπος.

Τρίτον. Τὰ «Γεωγραφικὰ» περιλαμβάνουν πλήρη καὶ θαυμαστὴν *θεωρίαν καὶ ἐπιστημολογίαν* τῆς Γεωγραφίας ἣτις συγκρινομένη πρὸς τὴν σύγχρονον, ἐλάχιστα ἀπέχει αὐτῆς, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι διετυλῶθη πρὸ 2.000 ἐτῶν. Τὸ ἀντικείμενον τῆς Γεωγραφίας, αἱ θεμελιώδεις θεωρητικαὶ ἀρχαὶ αὐτῆς, τὰ λογικὸν σύστημα καὶ αἱ διακρίσεις αὐτῆς, οἱ χαρακτῆρες τῆς, ἡ μέθοδος τῆς, τὰ θεμελιώδη θεωρητικὰ προβλήματα τῆς, ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἔργον τοῦ γεωγράφου, ἀναπτύσσονται κατὰ τρόπον ἀπαράμιλλον.

Ἰδιαιτέρα μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ ἐνταῦθα τῶν βασικῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν τῆς Γεωγραφίας, αἵτινες εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Στράβωνος τὸ μὲν διεμορφώθη-

1) Σημειωθῆτω ὅτι ὁ Στράβων ἐβλεπε τὴν Οἰκονομικὴν Γεωγραφίαν αὐτοτελῶς μάλ-
λον, ἤτοι ὡς τμῆμα τῆς ὅλης γεωγραφικῆς περιγραφῆς, ἐνῶ ὁ Πολύβιος δευτερογενῶς, ἤτοι
διὰ μέσου τῆς γεωπολιτικῆς καὶ τῆς γεωστρατηγικῆς. Βλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 100 καὶ 107.

σαν πληρέστερον, τὸ δὲ συνεπληρωθήσαν διὰ προσθήκης νέων. Αἱ νέαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀρχαὶ ἦσαν ἢ «φιλοσοφικότης» καὶ «πολιτικότης» τῆς Γεωγραφίας, ἢ ἕτερονομία αὐτῆς, ὁ δυναμισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου καὶ ἢ δι' αὐτοῦ διηνεκῆς διαρρῦθμισις τοῦ γήινου χώρου, ὁ ἀνθρωποκεντριασμός τῆς Γεωγραφίας καὶ ὁ σύνδεσμος αὐτῆς πρὸς τὸν πολιτισμόν, ἢ ἐνότης καὶ ἢ ὀργανικότης τῶν γεωγραφικῶν περιοχῶν, ἢ συσχετίσις τῆς θέσεως αὐτῶν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ σύνολον τῆς Οἰκουμένης, ἢ διατύπωσις ἀξιολογικῶν κρίσεων. Αἱ γὰρ ἦσαν ἢ μικτότης, ἢ ἐγκυκλοπαιδικότης καὶ ἢ «συνθετικότης» τῆς Γεωγραφίας, ὁ σύνδεσμος τῆς Γεωγραφίας πρὸς τὴν Ἐθνογραφίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν, ἢ κατὰ πλέγματα ἐπενέργεια τῶν διαφόρων γεγονότων τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἢ μεταξὺ αὐτῶν ἀλληλεπίδρασις, ἢ καθιέρωσις κριτηρίων ἐπιλογῆς καὶ σημασιολογίσεως τῆς ὕλης.

Τέταρτον. Τὰ «Γεωγραφικὰ» συνιστοῦν μίαν *ἔξοχον συγχώνευσιν ἐπισημονικῶν θεωρήσεων καὶ πρακτικῶν διαλογισμῶν* (χαρακτῆρος ἠθικοῦ, μορφωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ), συγχώνευσιν ἣτις ἀπετέλει ἰδιᾶζον προίκισμα τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Πνεύματος.

Πέμπτον. Τὰ «Γεωγραφικὰ» ἦσαν πνευματικὸν προῖον ἐνὸς ἀνδρὸς κατ' ἔξοχὴν «φιλοσόφου» ὑπὸ τὴν καθορισθεῖσαν ἤδη προηγουμένως περιεκτικωτάτην ἔννοιαν τοῦ ὄρου. Ἡ ἰδιότης αὕτη προβάλλει ἀπὸ τὴν ὅλην σύνθεσιν καὶ συγκρότησιν τῶν «Γεωγραφικῶν», ἰδίως ὅμως ἀπὸ τὰ Προλεγόμενα, δηλ. τὰ δύο πρῶτα βιβλία. Μαρτυρεῖται ἐπὶ τούτοις ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν Στράβωνα εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου παρατεθὲν χωρίον Α, I, 23, καθ' ὃ «ὅτι μὲ οὖν σπουδαῖον τὸ προκείμενον ἔργον καὶ φιλοσόφῳ πρέπον, ταῦτα εἰρήσθω».

Αἱ «φιλοσοφικαὶ» ἀρεταὶ καὶ ἡ πρωτοτυπία τῶν «Γεωγραφικῶν» δεικνύονται ἀπὸ τὴν ἀπλῆν ἀντιπαραβολὴν αὐτῶν πρὸς τὸ ἕτερον διασωθὲν μεταγενέστερον τοῦ Στράβωνος γεωγραφικὸν σύγγραμμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἦτοι ἀπὸ τὴν «Γεωγραφικὴν Ὑφήγησιν» τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, ἣτις ἦτο σοφὸν μὲν ἔργον, ἀλλὰ τεχνικὸν καὶ ξηρόν, καὶ δὴ προῖον μαθηματικῆς, ἀστρονομικῆς καὶ χαρτογραφικῆς θεωρήσεως.

β) Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ Στράβωνος

Αἱ ἐπιδράσεις τῶν «Γεωγραφικῶν» τοῦ Στράβωνος εἶναι συνδεδεμένα τὸ μὲν πρὸς τὸν ἰδιότυπον χαρακτῆρα τοῦ ἔργου του, τὸ δὲ πρὸς τὴν νοοτροπίαν τῆς ἐποχῆς του καὶ πρὸς τὴν ὅλην τροπὴν ἣν ἔλαβε ἀμέσως μετ' αὐτὸν ἡ Γεωγραφία.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι βασικὴ διὰ τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἔργου τοῦ Στράβωνος.

Πρὸς τούτοις, ἡ μελέτη αὕτη πρέπει ὅπως διακρίνη χρονικῶς τὰς ἐπιδράσεις ταύτας, εἰς ἐπιδράσεις ἀσκηθείσας, *πρῶτον* κατὰ τὴν ἐποχὴν του, *δεύτερον* ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως, *τρίτον* ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι σήμερον.

αα) Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιδράσεις τὰς ἀσκηθείσας ἐνδεχομένως εἰς τὴν Γεωγραφίαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Στράβωνος, ρητέα τὰ ἀκόλουθα :

Τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος — δυστυχῶς δια τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωγραφίας — ἐλαχίστην ἔσχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν γεωγράφων τῆς ἐποχῆς του καὶ μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ἰδιότυπον χαρακτήρα τοῦ ἔργου καὶ εἰς τὴν νοοτροπίαν τῆς ἐποχῆς του.

Τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος ἦτο, ὡς γνωστόν, ἔργον συνθετικόν, γενικευτικόν, καθολικόν, «φιλοσοφικόν», ἐν μιᾷ λέξει νεωτερίζον καὶ ἐπαναστατικόν. Ἄλλ' ἔργον ἔχον τοιοῦτον χαρακτήρα ἦτο ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τοῦ αἰῶνος τοῦ Αὐγούστου. Ὁ αἰὼν οὗτος εἶχεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ρωμαίων πρακτικοποιήσει τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ εἶχε διαμορφώσει νοοτροπίαν ῥέπουσαν πρὸς τὸν ἐγκυκλοπαιδισμόν, τὴν πολυμαθειαν, τὴν πρακτικοκρατίαν (προβλ. Dubois σ. 107, 123, 147 - 9 κ.ἀ.). Τὰ καθαρῶς θεωρητικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὰ ἔργα γενικωτέρας συνθέσεως εἶχον παραμερισθῆ. Τόπος διὰ «φιλοσοφίαν» δὲν ὑφίστατο, οὔτε διὰ τὴν καινοφανῆ «Πολιτιστικὴν Γεωγραφίαν» τοῦ Στράβωνος. Ὑπῆρχε ὅμως τόπος διὰ πρακτικῆς φύσεως ἔργα, ὡς ἡ «Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις» τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, ἀκριβῶς δὲ ὁ πρακτικὸς χαρακτήρ τοῦ ἔργου τούτου ἐξηγεῖ τὴν ἐπιτυχίαν καὶ τὴν μακρὰν ἐπιβίωσίν του. Τὸ ἔργον τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου ἦτο τεχνικόν, χαρτογραφικόν, μαθηματικόν, ἦτο «μίμησις» καὶ ὄχι ζῶσα, συνθετικὴ καὶ «φιλοσοφικὴ» παρουσίας τῆς Οἰκουμένης καὶ ἐκινεῖτο ἐντὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἦτο προῖόν τῆς ἐποχῆς του, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν αὕτη ἐνεκολπώθη τοῦτο (βλ. καὶ ἄνωτ. σελ. 124·126).

ββ) Τὸ ἔργον τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου ὑπερίσχυσε λοιπὸν τῆς «Φιλοσοφικῆς» καὶ «Πολιτιστικῆς» Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος καὶ παρέσχε εἰς τὰ γεωγραφικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως ἐποχῆς τὸν τεχνικὸν καὶ πρακτικὸν του τόνον.

Ἡ «Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις» ἦτο ἄλλως τε τὸ τελευταῖον ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφίας καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀπετέλει ἓνα ἔτι λόγον πρὸς ἐπιβίωσιν αὐτοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ Γεωγραφία — ἄλλη δὲ ἐκτὸς αὐτῆς βασικῶς δὲν ὑπῆρχε — συνεταυτίσθη τελικῶς μετ' αὐτοῦ.

Τὰ «Γεωγραφικὰ» τοῦ Στράβωνος ὑπῆρξαν, ὡς εἶπομεν, ἔργον ἀνεπανάληπτον εἶχον δὲ παραμείνει ὡς μία ὠρὰ καὶ ἰσχνὴ ἀνάμνησις μιᾶς προσπαθείας ρωμαντικῆς ἐπαναδρομῆς εἰς «φιλοσοφικὰς» ἐνατενίσεις τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ὡς τοιαυτὴ δὲ ἀνάμνησις ἔζη εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων διανοουμένων μέχρι τῆς διαλύσεως τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους.

Ἡ χρησιμοποίησις ἐκλογῶν τῶν «Γεωγραφικῶν» τοῦ Στράβωνος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (βλ. ἄνωτ. σελ. 3), δὲν ἔσχε εὐρύτεραν τινὰ συνέχειαν, οὔτε ὑπῆρξε ἐκδήλωσις ἀφυπνίσεως τοῦ γνησίου καὶ ζωτικῆς ἐνδιαφέροντος διὰ γεωγραφικὰς ἐρεῦνας. Οὕτως ἡ παρακμὴ τῆς Γεωγραφίας παρετάθη μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως, καθ' ἣν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, τὸ γεωγραφικὸν πνεῦμα ἐπανεμφανίσθη.

γγ) Ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως ἀναβίωσις τοῦ ἑλληνικοῦ

ἀνθρωπισμοῦ, τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τῆς ἐλευθέρως περὶ ζωῆς ἀντιλήψεως, ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ δυσμενῶν τιῶν πλευρῶν τοῦ Μεσαιῶνος, ὡς ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ὁ μορφωτικὸς σκοταδισμὸς, ἡ ἐπανεμφάνισις τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθέρως ἐρεῦνης, τοῦ πνεύματος τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν, τοῦ πνεύματος τῆς αὐτοευθύνης τῶν ἀνθρώπων, αἱ τεχνικαὶ ἐφευρέσεις καὶ αἱ γεωγραφικαὶ ἀνακαλύψεις, ἡ αὔξησις τοῦ πλούτου καὶ ἄλλαι εὐνοϊκαὶ συνθῆκαι, ἔσχον ὡς συνέπειαν νὰ φέρουν εἰς τὸ προσκίγιον ἐκ νέου τὸ γεωγραφικὸν πνεῦμα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ γεωγραφικὰς ἐρεῦνας καὶ θεωρήσεις.

Ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ τούτου κλίματος εὐλόγως ἦτο ἡ ἐπαναδρομὴ τῶν γεωγραφούντων διανοουμένων πρὸς τὰ διασωθέντα δύο μεγάλα γεωγραφικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων, ἦτοι τῶν «Γεωγραφικῶν» Στράβωνος καὶ τῆς «Γεωγραφικῆς Ὑφηγήσεως» τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου. Τὸ πρῶτον ἐχρησίμεισε ὡς βάσις διὰ τὰς γενικωτέρας γεωγραφικὰς θεωρήσεις, τὸ δεύτερον ὡς θεμέλιον διὰ τὴν χαρτογραφίαν καὶ τὰς ἐξερευνήσεις. Ἀμφότερα πάντως συνέστησαν, ὡς δέχεται καὶ ὁ Paassen (σ. 1) τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς γεωγραφικῆς δραστηριότητος κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως, μὲ μεγαλυτέραν ὁμῶς προβολὴν τοῦ ἔργου τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, ὡς πολὺ πρακτικωτέρου.

Τὸ ἔργον τοῦτο καὶ οἱ χάρται του ἐπέδρασαν ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τῶν μεγάλων ἐξερευνητῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ὡς ὁ Κολόμβος, ὁ Vasco da Gama, ὁ Magelan (βλ. ἄνωτ. σελ. 121, 128 ἀλλὰ καὶ 116).

Τὰ «Γεωγραφικὰ» τοῦ Στράβωνος ἤρχισαν νὰ ἐκτιμῶνται πληρέστερον μόνον κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ἰδίως ὑπὸ τῶν μεγάλων Γερμανῶν γεωγράφων τῆς ἐποχῆς. Οὕτως ὁ Alex. Von Humboldt ἔγραφε εἰς τὸ σύγγραμμά του «Κόσμος» ὅτι «...κατὰ τὸ μεγαλεπίβολον τοῦ καταστρωθέντος σχεδίου τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος ὑπερβαίνει ἀπάσας τὰς γεωγραφικὰς ἐργασίας τῆς ἀρχαιότητος» (παρὰ Paassen σελ. 3).

Ἐνισχυτικὸν στοιχεῖον τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Στράβωνος ἐπὶ τῶν Γερμανῶν γεωγράφων τοῦ 19ου αἰῶνος εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενον τῶν «Γεωγραφικῶν» μόνον κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτο ἀπεκατεστάθη, καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ ἔργου τούτου ἀπὸ τὸν Gustav Kramer (1844—1852) ⁽¹⁾ ἀφιερῶθη εἰς τὸν Karl Ritter μὲ τὸ ἐπίγραμμα Geographorum Nostrae Aetatis Principi. Ὅσαύτως εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Fr. Ratzel εἰς τὴν «Ἀνθρωπογραφίαν» του θεωρεῖ τὸν A. Humboldt ὡς τὸν πρῶτον κλασσικὸν τῆς Γεωγραφίας μετὰ τὸν Στράβωνα.

Ἐξ ἄλλου, εἶναι λίαν ἐντυπωσιακὴ ἡ κοινότης τῆς ιδέας τοῦ Γεωγραφικοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ καὶ τῆς Γεωγραφικῆς τελολογίας εἰς τὸν Στράβωνα καὶ τὸν Karl Ritter (βλ. ἄνωτ. σελ. 16 καὶ 20), παρὰ τὴν διάφορον φιλοσοφικὴν ἀφετηρίαν ἐκατέρου τῶν δύο τούτων διανοητῶν. Τὴν κοινότητα τῆς ιδέας τῆς Γεω-

1) Σημειωθῆτω, πάντως, ὅτι πρὸ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὑφίσταντο ἄλλαι ἐκδόσεις τῶν «Γεωγραφικῶν», ὡς ἡ λεγομένη ἐκδοσις τῆς Λειψίας τῶν Siebenkees, Tzschucke καὶ Friedmann ἀρχίσασα τὸ 1796, ἡ ἐκδοσις τῆς Ὁξφόρδης τοῦ T. Falconer (1807), ἡ ἐκδοσις τοῦ Ἀδ. Κοραῆ (1815· 9) εἰς τέσσαρας τόμους ἐν Παρισίοις, ὡς ἐνδεχομένως εἶχεν ὅτι ὄψει τοῦ ὁ K. Ritter.

γραφικῆς Τελολογίας καὶ «τελολογικῆς ἀτομικότητος» τῶν περιοχῶν εἰς τὸν Στράβωνα καὶ τὸν Ritter εἶχεν ἤδη διαπιστώσει ὁ διάσημος ἐρευνητὴς τοῦ ἀρχαίου κόσμου R. Roehlmann εἰς τὸ ἔργον του Hellenische Anschauungen Ueber den Zusammenhang zwischen Natur und Geschichte, Λειψία 1879, ὃν ἀκολουθεῖ ἐν προκειμένῳ ὁ Paassen (σ. 30). Ἡ κοινότης τῆς ἰδέας ταύτης ἀπαντᾷ ὡς εἶδομεν καὶ μεταξὺ Ποσειδωνίου καὶ K. Ritter (βλ. ἀνωτ. σελ. 119).

Τέλος πέραν τῶν ὡς ἀνω ρητῶν μαρτυριῶν καὶ παραλληλισμῶν χαρακτηριστικῆ ἔνδειξις τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Στράβωνος ἐπὶ τοῦ K. Ritter, τοῦ Humboldt καὶ ἄλλων, εἶναι ἡ ταύτισις τῶν πλείστων θεμελιωδῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν τῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος καὶ τῆς Γεωγραφίας τῶν ἀνωτέρω δύο πρωτοπόρων συγγραφέων (βλ. τὰς ἀρχὰς ταύτας εἰς τὴν ὑπό στοιχ. α' προηγουμένην παράγραφον, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸ ζήτημα τῆς πρωτοτυπίας τοῦ Στράβωνος).

Ταῦτα σχετικῶς πρὸς τὰς ἐπιδράσεις τῆς Στραβωνίου Γεωγραφίας ἐπὶ τῆς Γεωγραφίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐξεταστέα νῦν δι' ὀλίγων ἡ ἐπίδρασις τῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος ἐπὶ τῆς συγχρόνου Γεωγραφίας. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι μικρά, ὡς ἤδη ἐδείχθη εἰς τὸ «Προοίμιον» τοῦ παρόντος δοκιμίου, εἰς δὲ τῶν λόγων τῆς συγγραφῆς ἡμῶν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀποκατάστασις τῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος εἰς τὴν ἀρμόζουσαν δι' αὐτὴν θέσιν, ἡ «φιλοσοφικοποίησις» τῆς Γεωγραφίας κατὰ τὸ παράδειγμά του καὶ ἡ ἀξιοποίησις τῶν θησαυρῶν τῆς μεγάλης καταβολῆς του.

Ἐπι μικροτέρα ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος ἐπὶ τῆς συγχρόνου. Λόγος τούτου εἶναι ὅτι ἡ Οἰκονομικὴ Γεωγραφία τοῦ Στράβωνος παρέμεινε μέχρι τοῦδε ἄγνωστος, εἰς δὲ τῶν λόγων τοῦ παρόντος δοκιμίου εἶναι ἡ συγκρότησις, ἀποκατάστασις, προβολὴ καὶ ἀξιοποίησις αὐτῆς. Ὑπέστη οὐχ ἥττον ἐπιδράσεις τινὰς γενικωτάτης καὶ διαχύτου φύσεως ἡ σύγχρονος Οἰκονομικὴ Γεωγραφία ἐκ τῆς ὅλης ἑλληνικῆς Γεωγραφίας, ὡς αὕτη διεδόθη εἰς τὴν Γεωγραφίαν τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ἀνεξαρτήτως πάντως τῶν ἀσκηθεισῶν ἐπιδράσεων ἡ Γεωγραφία τοῦ Στράβωνος ἔχει κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἐν *πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν μεγαλειῶν*, ὅπερ ἐνθυμίζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν διαδόχων του. Τὸ μεγαλεῖον τοῦτο κατέστη ἐμφανὲς ἤδη διὰ τῆς ἀνωτέρω γενομένης παρουσιάσεως τῶν *χαρακτῆρων* τῆς Γεωγραφίας του.

Τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος ἀναπαύεται πέραν τοῦ χρόνου, εἶναι κλασσικὸν καὶ ἀνεπανάληπτον, ἀρα δὲ ἀνεξάντλητον. Τὸ κυριώτερον γνώρισμα τοῦ κλασσικοῦ εἶναι, ὡς φρονοῦμεν, τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀνεξαντλήτου εἰς πλοῦτον ἰδεῶν, ἔνεκα τοῦ ὁποίου οἱ ἐπιγενόμενοι προσέρχονται ἵνα ἐπικοινωνήσουν μετὰ τῶν εἰς τὸ ἔργον ἐμπεριεχομένων προτύπων διαλογισμῶν καὶ ἐμπνευσθῶσιν ἐξ αὐτῶν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ πληρυστέρα ἀξιολόγησις καὶ ἀξιοποίησις τῶν «Γεωγραφικῶν» τοῦ Στράβωνος, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν ὀλιγώτερον τοῦ παρόντος, ὅπερ εἶναι πάντοτε πεπερασμένον, καὶ περισσότερον τοῦ μέλλοντος, ὅπερ εἶναι πάντοτε ἀπέραντον.

Ἡ κατὰ τὴν 1 Ἀπριλίου 1827 διατυπωθεῖσα περίφημος φράσις τοῦ Goethe: «Μελετᾶτε τὸν Μολιέ, μελετᾶτε τὸν Σαίκσπηρ, ἀλλὰ πρὸ παντὸς τοὺς παλαι-

οὺς "Ἑλληνας καὶ πάντοτε τοὺς "Ἑλληνας» (Gespraeche mit Eckermann, σ. 495, Λειψία 1902, παρουσίασις Ludwig Geiger, ἔκδ. οἶκος Max Hesser), ἀρμόζει εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Στράβωνος, τόσον, ὅσον ἐπίσης καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν μεγάλων ἐν γένει ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Διότι εἰς ἀμφοτέρωθεν τὰς περιπτώσεις, διὰ τῆς μετὰ τῶν συγγραφέων τούτων ἐπικοινωνίας, ὁ ἀναγνώστης ἐξυψοῦται εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεωδῶν προτύπων.

Σημείωσις

Διὰ τὴν Γεωγραφίαν τοῦ Στράβωνος βλ. M. Dubois ἄνωτ.— C. Van Paassen ἄνωτ.— Ang. Calzoni ἄνωτ.— T.R. Glover ἄνωτ.— G. C. Richards, Strabo, the Anatolian who failed of Roman Recognition. Greece and Rome 1941.— H. F. Tozer, Selections from Strabo, μετ' εἰσαγωγῆς, Oxford 1893.— G. Hagenow, Untersuchungen zu Artemidors Geographie des Westens, διδακτ. διατριβή, Goettingen 1932.— R. Poehlmann, Hellenische Anschauungen ueber den Zusammenhang zwischen Natur und Geschichte, Leipzig 1879.— H. Butzer, Ueber Strabos Geographica, insbesondere ueber Plan und Ausfuerung des Werkes und Strabos Stellung zu seiner Vorgaegern. Frankfurt. a. M. 1887.— F. Kaehler, Strabos Bedeutung fuer die moderne Geographie, Halle 1900.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΤΕΛΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ

Παραλληλισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς μετὰ τὴν σύγχρονον. Αἱ γεωοικονομικαὶ ἔρευναι, ἡ κοσμογονικότης τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἡ Ἑλλάς.

Α'.

Ἀνακεφαλαίωσις

Το παρὸν δοκίμιον ἀπέβλεπε εἰς τὴν ἀνάγλυφον καὶ ζωηρὰν παρουσίασιν τῶν κυρίων συμβολῶν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Θεωρητικῆς Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς καὶ εἰς τὸν παραλληλισμὸν τῶν συμβολῶν τούτων πρὸς τὰς καταβολὰς τῆς συγχρόνου Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς.

Χάριν πραγματοποιήσεως τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου (ὅστις θὰ ἦγεν εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τῶν συμβολῶν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ὅλην Γεωγραφίαν καὶ Γεωοικονομικὴν ὡς αὐταὶ ἔχουν σήμερον), ἀλλὰ καὶ χάριν βασικῆς κατατοπίσεως τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὰ ἐρευνώμενα ζητήματα, ἐξητάσαμεν εἰς τὸ πρῶτον τμήμα (σ. 11—48) τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν (E. Kant, K. Ritter, Al. von Humboldt, F. Ratzel, F. von Richtofen, A. Hettner, P. Vidal de la Blache), τὰς προσπαθείας θεμελιώσεως καὶ καθορισμοῦ τῆς Γεωγραφίας, τοὺς χαρακτήρας καὶ τὰς ιδιοτυπίας αὐτῆς, τὰς συσχετίσεις τῆς πρὸς

τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Κοινωνιολογίαν, τὸν σκοπὸν αὐτῆς, τὸ λογικὸν σύστημα αὐτῆς, ὡς ἐπίσης τὸ ἀντικείμενον τῆς Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας, τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν αὐτῆς, τὰς κατευθύνσεις θεμελιώσεως καὶ καθορισμοῦ τῆς, τὸ ἔργον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς, τὰς συσχετίσεις τῆς πρὸς τὰς συναφεῖς ἐπιστήμας, τὴν λογικὴν διάρθρωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς.

Τὸ δευτέρον τμήμα (σ. 49—1) ἀφιερῶθη εἰς τὴν παρουσίαν τῆς ἑλληνικῆς Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς κατὰ τοὺς κυριωτέρους αὐτῆς ἐκπροσώπους, ὡς τὸν Ὅμηρον, τὸν Θαλῆν, Ἀναξίμανδρον, Ἐκαταῖον, τὸν Ἴπποκράτη, τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, τὸν Θεόφραστον, Εὐδόξον, Δικαίαρχον, τὸν Ἐρατοσθένη καὶ Ἴππαρχον, τὸν Πολύβιον καὶ Ποσειδώνιον, τὸν Μαρίνον καὶ Κλαύδιον Πτολεμαῖον, τέλος τὸν Στράβωνα, οὗτινος τὰ «Γεωγραφικὰ» ἀποτελοῦν τὴν ἀποκορύφωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς.

Ἡ γενομένη εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς τὰ κάτωθι βασικὰ εὐρήματα :

α) Τὴν ἀναγνώρισιν ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων διανοητῶν τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐνεργητικῶν καὶ δυναμικῶν γεωγραφικῶν παραγόντων καὶ ἄρα τὴν μὴ προσκόλλησιν αὐτῶν πρὸς τὴν Φυσικογεωγραφικὴν Προσδιοριστίαν, ἣν ἀποδίδουν εἰς αὐτοὺς πολλοὶ ξένοι σοφοί.

β) Τὴν ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων δημιουργίαν καὶ διαμόρφωσιν πάντων τῶν σπουδαιοτέρων κλάδων τῆς Γεωγραφίας, ὡς τῆς Φυσικῆς Γεωγραφίας, Ἀνθρωπογεωγραφίας, τῆς Πολιτικῆς Γεωγραφίας, ἔτι δὲ καὶ αὐτῆς τῆς Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας, οὐχὶ δὲ ἀπλῶς καὶ μόνον τῆς Γεωγραφίας ἐν γένει καὶ τῆς Χαρτογραφίας.

γ) Τὴν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως διατύπωσιν τῶν κυριωτέρων βασικῶν ἀρχῶν καὶ προτάσεων τῆς ὅλης Γεωγραφίας (Ἴπποκράτης, Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, Εὐδόξος, Δικαίαρχος, Ἐρατοσθένης, Ἴππαρχος, Πολύβιος, Ποσειδώνιος, Μαρίνος, Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ἰδιαιτάτα δὲ Στράβων).

δ) Τὴν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ εἰδικώτερον διὰ τοῦ Στράβωνος *πλήρη διαμόρφωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν* τῶν *κυριωτέρων βασικῶν ἀρχῶν καὶ προτάσεων*, ὅσον καὶ *ὀλοκλήρου τοῦ λογικοῦ συστήματος συμπίσεως τῆς Γεωγραφίας καὶ τῶν θεμελιωδῶν διακλαδώσεων αὐτῆς.*

B'.

Παραλληλισμὸς ἑλληνικῆς καὶ συγχρόνου Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς

Ἡ παρουσίας καὶ διερεύνησις τῶν ἀφειρητικῶν καὶ βασικῶν θεμάτων τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς συγχρόνου Γεωγραφίας καὶ Γεωοικονομικῆς, ἡ διεξαχθεῖσα εἰς τὰ δύο οἰκεία τμήματα τοῦ δοκιμίου ἡμῶν, ὡς καὶ ὁ μεταξὺ αὐτῶν παραλληλισμὸς, ἔφερε εἰς φῶς τὰ ἀκόλουθα :

α) Σχετικῶς πρὸς τὴν *Γεωγραφίαν* δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι τὰ περὶ ἀντικειμένου, σχέσεως μετ' ἄλλων συναφῶν ἐπιστημῶν, χαρακτήρων, μεθόδου, λογικοῦ

συστήματος, βασικῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν καὶ προτάσεων, ὡς καὶ τὰ περὶ θεμελιωδῶν θεωρητικῶν προβλημάτων, ἐτέθησαν καὶ διεμορφώθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἡ σύγχρονος Γεωγραφία νὰ ἐμφανίζηται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὡς περαιτέρω ἀνάπτυξις, συμπλήρωσις καὶ διευκρίνησις τῶν θεμελιῶν τῶν τεθέντων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου συνάγεται εὐχερῶς καὶ ἀβιάστως ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ δοκιμίου ἡμῶν καὶ ἀπὸ πολλὰς σχετικὰς νύξεις καὶ ὑπομνήσεις ἐπὶ τῆς συγγενείας ἑλληνικῆς καὶ συγχρόνου Γεωγραφίας, διατυπωθείσας εἰς αὐτό.

Ἡ τοιαύτη συγγένεια δὲν ἀναγνωρίζεται πάντοτε διὰ τὸ *σύνολον* τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τεθέντων θεμελιῶν τῆς Γεωγραφίας, ἀλλὰ μόνον διὰ τινὰ ἐξ αὐτῶν. Ὑπάρχουν ὁμοῦ μερικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Γεωγραφίας, οἵτινες οὐδαμῶς διστάζουσιν ὅπως ὁμολογήσουσιν καθολικῶς τὴν συγγένειαν ταύτην.

Οὕτω ὁ καθηγητὴς Frank Debenham γράφει τὰ κάτωθι εἰς τὸ βιβλίον του *The Use of Geography*, Λονδῖνον 1957, σελ. 20, 26, 27: «... οὔτε θὰ ἔδει νὰ ἀπογοητεύσῃ ἡμᾶς πολὺ ἐὰν φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐσιαστικῶς... δὲν ἔχομεν προχωρήσει πολὺ μακρὰν πέραν τοῦ σταδίου εἰς ὃ ἐξίχθημεν διὰ τῆς ἀφετηρίας τῆς δοθείσης ὑμῖν ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας»... «Οἱ Ἑλληνες, ἐν τούτοις, ἐπέτυχον νὰ φέρουν τὴν γεωγραφίαν πέραν τοῦ περιγραφικοῦ σταδίου, κατόρθωμα ὅπερ μόνον τώρα ἐπανελήφθη, δύο χιλιάδας ἔτη ἀργότερον. Ἦσαν ἱκανοὶ νὰ βλέπουν μακρύτερον τῶν ἀπλῶν πραγμάτων τῆς *θέσεως*, καὶ νὰ προβαίνουν εἰς συναγωγὰς, συσχετίσεις, καὶ χρησίμους ἀναλογίας. Οὐδέποτε ἱκανοποιήθησαν μὲ ἀπλοῦς καταλόγους ἀκρωτηρίων καὶ ποταμῶν, ἐξαγωγῶν καὶ εἰσαγωγῶν, ὡς οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν τῆς γεωγραφίας πρὸ αἰῶνος καὶ ὀλιγώτερον. Ἡ ἐποχὴ τῶν ἤτο χρυσῆ περιόδος γεωγραφίας ὡς ἤτο ἀκριβῶς καὶ χρυσῆ περιόδος φιλοσοφίας. Καὶ κατ' ἀναλογίαν ἡ ἐποχὴ τῶν ἤτο περιόδος ἀνακαλύψεων τόσον ἔνδοξος ὅσον ἡ περιόδος τοῦ Βαρθολομαίου Ντιάζ καὶ τοῦ Χριστοφόρου Κολόμβου δέκα ἔξ αἰῶνας ἀργότερον»... «Ὁ θαυμάσιος οὗτος πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων, παρήγαγε λοιπὸν ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο ἑκατονταετηρίδων μίαν πλήρη γεωγραφίαν σχεδὸν εἰς πάντα κλάδον αὐτῆς. Ἀνέπτυξαν αὐτὴν τόσον ταχέως διότι ἐνδιαφέροντο ἐντατικῶς διὰ τὸν πέραν τῶν στενῶν τῶν θαλασσῶν κόσμον, ἡ δὲ ὁρμὴ τῶν πρὸς γνῶσιν ἀνεπήδα, κυρίως, ἀπὸ ἀρρενωπὴν διανοητικὴν βουλιμίαν».

Ἀναφορικῶς νῦν πρὸς τὴν *ἐπίδρασιν* τῆς ἑλληνικῆς Γεωγραφίας ἐπὶ τῆς συγχρόνου ρητέον ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς Γεωγραφίας εἰς τὴν σύγχρονον ἀποτελεῖ μέγα πρόβλημα, οὔτινος ἡ ἀνάπτυξις ἀπαιτεῖ ἐιδικὴν ἐνασχόλησιν.

Πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς «Γεωγραφικῆς Ὑφηγήσεως» τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἰς τὴν Δύσιν καὶ τῶν «Γεωγραφικῶν» τοῦ Στράβωνος εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀμφοτέρων δὲ τῶν ἔργων τούτων κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ἀπετέλεσαν τὴν γέφυραν τὴν συνδέσασαν τὴν ἑλληνικὴν Γεωγραφίαν πρὸς τὴν σύγχρονον.

Ἄν ὁμοῦς ὁ ὅλος θεωρητικὸς ἐξοπλισμὸς τῆς Γεωγραφίας ὀλίγον ἤλλαξε ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, μετεβλήθησαν καὶ ἠδῆξήθησαν τεραστίως τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ὄργανα τῶν γεωγραφικῶν ἐξερευνήσεων καὶ ἀνακαλύψεων, ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ παρουσίας τῆς Χαρτογραφίας ἐν γένει, αἱ μέθο-

μεθόδων τούτων προκύπτει ειδικώτερον τόσον ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πνεύματος τοῦ Στράβωνος ὅσον καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν γεωγραφικῶν καὶ γεωοικονομικῶν περιγραφῶν καὶ ἐρευνῶν του.

Τέλος τὸ **λογικὸν σύστημα** (διακλάδωσις) καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Γεωοικονομικῆς κατὰ τὸν Στράβωνα δὲν ἀπέχει πολὺ τῶν σήμερον ἀπαντωμένων, ἐξαιρέσει βεβαίως τῶν ἐκ τῶν νεοεμφανισθέντων θεμάτων προκληθεισῶν τροποποιήσεων.

Οὕτω ἀμφοτέραι αἱ ἐπιστῆμαι συγκροτοῦνται ἐκ τῆς Γενικῆς ἢ Θεωρητικῆς («πρῶτος τύπος Γεωγραφίας» κατὰ Στράβωνα Γ, I, 1)) καὶ ἐκ τῆς Εἰδικῆς ἢ Περιφερειακῆς Γεωγραφίας, ἀμφοτέραι δὲ ἔτυχον καὶ ἱστορικῆς πραγματεύσεως ἐκ μέρους τοῦ Στράβωνος (Ἱστορικὴ Γεωγραφία καὶ Ἱστορικὴ Γεωοικονομική).

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐσωτερικὴ διάρθρωσις τῆς Στραβωνίου Γεωοικονομικῆς, συγκροτουμένη ἐκ τῶν μνησθεισῶν ἐπὶ κατηγοριῶν προβλημάτων, καλύπτει ὡσαύτως βασικώτατα θέματα τῆς συγχρόνου Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας.

Συνοπτικῶς λοιπὸν δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος ὅτι οἱ καθορισμοὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῶν χαρακτήρων, τῶν μεθόδων, τοῦ λογικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διαρθρώσεως τῆς Γεωοικονομικῆς τοῦ Στράβωνος, δὲν ἀφίστανται κατὰ πολὺ τῶν καθορισμῶν τῆς συγχρόνου Γεωοικονομικῆς, ὑπὸ τὰς ἐκτεθείσας ἐξαιρέσεις.

Διάφορον τοῦ ζητήματος τοῦ παραλληλισμοῦ ἑλληνικῆς καὶ συγχρόνου Γεωοικονομικῆς εἶναι τὸ θέμα τῆς **ἐπιδράσεως** τῆς πρώτης ἐπὶ τῆς δευτέρας.

Ἡ ἔρευνα τοῦ θέματος τούτου ἐπιβάλλει τὴν ὑπόμνησιν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Γεωοικονομική, ἰδίως ὡς αὕτη ὀλοκληρώθη διὰ τοῦ Στράβωνος, παρέμεινε βασικῶς ἄγνωστος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀσκήσῃ ἀμέσους καὶ ριζικὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς συγχρόνου. Δι' ὃ ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς Γεωοικονομικῆς ἐπὶ τῆς συγχρόνου περιορίσθη κατ' ἀνάγκην εἰς διαχύτους ἐμμέσους καὶ γενικὰς ἐπηρεάς, συντελεσθείσας διὰ μέσου τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Γεωγραφίας ὡς αὕτη μετεβιβάσθη καὶ διεδόθη εἰς τὴν σύγχρονον, κυρίως διὰ τῶν ἔργων τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου.

Γ'.

**Ἡ θέσις τῶν Γεωγραφικῶν καὶ Γεωοικονομικῶν Ἐρευνῶν
εἰς τὴν κοσμογονικὴν ἐποχὴν μας**

Εἰς τὰς τελικὰς σκέψεις ἐργασίας ἀσχολουμένης μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Γεωγραφίαν καὶ Γεωοικονομικὴν, ἦτοι μετὰ τὰ ριζώματα τῆς γεωγραφικῆς σκέψεως, θὰ ἦτο σκόπιμος ἡ σκιαγραφία τῆς θέσεως τῶν γεωγραφικῶν καὶ γεωοικονομικῶν ἐρευνῶν τὸ μὲν εἰς τὴν **κοσμογονικὴν ἐποχὴν μας** γενικῶς, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐντασομένην **ὄργανικῶς** εἰς τὸν εὐρύτερον εὐρωπαϊκὸν χώρον **Ἑλληνικὴν Οἰκονομίαν**.

Ἡ μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεγον ἐποχὴ χαρακτηρίζεται δικαίως ὡς κοσμογονική, καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης θὰ ἠδύνατο νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν καὶ πρὸς τὴν περίοδον τῆς πρώτης Βιομηχανικῆς Ἐπαναστάσεως (1770 · 1820).

Ἡ μεταπολεμικὴ ἐποχὴ ἐγνώρισε ὀργιώδη πρόοδον τῶν Φυσικῶν Ἐπιστη-

μῶν ὡς καὶ τῶν Διαστημικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν πρὸς ἀμφοτέρας ταύτας συν-
δεομένων τεχνικῶν ἐπιδόσεων.

Διὰ τῶν προόδων αὐτῶν ὁ ἀπέραντος χῶρος τοῦ οὐρανοῦ ἤρχισε νὰ περιέ-
ρηται εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ διαπλανητικὰ ταξίδια ὄλονεν ἐπε-
κτείνονται, αὐξάνοντα συνεχῶς τὸν θησαυρὸν τῶν ἐπιστημονικῶν παρατηρήσεων
καὶ τὰς πιθανότητας οἰκονομικῆς τῶν ἐφαρμογῆς καὶ ἀξιοποιήσεως. Προβλέπεται
ἡ εἰσαγωγή νέων μεθόδων μετεωρολογικῶν προγνώσεων, οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύ-
σεως τῶν ἐρήμων, ἐξισφαλίσεως εὐθιῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας εἰς μεγάλην κλί-
μακα διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς *πυρηνικῆς* καὶ *ἠλιακῆς* ἐνεργείας, αἰτινες
δύναται νὰ ἀγάγουν εἰς μεγάλην αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς καὶ πίεσιν τοῦ κόστους
καὶ ἄρα εἰς ἀντιμετώπισιν τῆς τεραστίας αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑφῆλιου (1).
Πρὸς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα τείνουν αἱ ὠκεανογραφικαὶ ἔρευναι καὶ αἱ ἔρευναι τοῦ
βυθοῦ καὶ τοῦ πλοῦτου τῶν θαλασσῶν.

Ἐξ ἄλλου μεγάλαι ὑπῆρξαν μεταπολεμικῶς αἱ προόδοι τῶν Κοινωνι-
κῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, αἰτινες δυστυχῶς ἐλάχιστα ἐτονίσθησαν μέχρι
τοῦδε, θαμβωθεῖσαι ἀπὸ τὰς ἐπιτεύξεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (ἐξαίρεσιν σημειοῖ
λ.χ. τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ M. Duverger, «Méthodes des Sciences Sociales»,
Παρίσιοι 1961 σελ. 1, P. U. F.). Διὰ τῶν προόδων τῶν Οἰκονομικῶν Ἐπιστη-
μῶν ἡ *οἰκονομικὴ πολιτικὴ* τῶν βιομηχανικῶν κρατῶν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου
ἐνισχύθη σημαντικώτατα καὶ ἤρχισε νὰ ἐλέγχη ἀποτελεσματικῶς τὴν οἰκονομίαν
καὶ τὰς δυνάμεις τῆς.

Ἐκ παραλλήλου μεγάλαι *διαρθρωτικαὶ μεταβολαὶ* διεμορφώθησαν εἰς τὰς
προωδευμένας οἰκονομίας τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, συνεπεία τῶν προόδων τῆς οἰκο-
νομικῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομικῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἐπιστημῶν ὡς καὶ δι' ἄλλους
λόγους. Οὗτω πρῶτον, αἱ μεγάλαι οἰκονομικαὶ κρίσεις καὶ χαλαρώσεις (Depres-
sions), ἐξηφανίσθησαν ἀντικατασταθῆσαι ἀπὸ τὰς ἡπίαις καὶ συντόμοις («Υπο-
στολάς» ἢ Ὑφέσεις (Recessions), γενικῶς δὲ αἱ ἐντάσεις τῶν δύο κυρίων φάσεων
τοῦ οἰκονομικοῦ κύματος (ἐπέκτασις καὶ περιστολή) ἐμειώθησαν καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς
οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀπέβη σταθερωτέρα καὶ ὁμαλωτέρα. Δεύτερον, κατό-
πιν τῶν ἀνωτέρω ἐβελτιώθη σημαντικῶς ἡ νοοτροπία τῶν φορέων τῶν μεγάλων
ἐπιχειρησιακῶν ὀργανισμῶν καὶ τῶν μεγάλων ἐργατικῶν ὀργανώσεων καταστᾶσα
ἐλλογωτέρα, μετριοπαθεστέρα καὶ ὑπευθυνωτέρα. Τρίτον, ἡ σύνθεσις τοῦ ὄγκου
τῆς ἐργασιακῆς ἀπασχολήσεως μετεβλήθη πρὸς ὄφελος τοῦ τομέως παραγωγῆς «ὑπη-
ρεσιῶν». Τέταρτον, τὰ εἰσοδήματα καὶ τὸ μορφωτικὸν καὶ τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον
τῶν ἐργαζομένων τάξεων ὑψώθησαν σημαντικῶς. (Βλ. σχετικῶς R. Barre, Éle-
ments pour une analyse des récessions économiques, εἰς Revue Écono-
mique, ἀριθ. 6 Νοεμ. 1957.— A. Berle, The 20th Century Capitalist Revolu-

1) Βλ. τὸ βαρυσήμαντον ἄρθρον τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ὑπηρεσίας Ἀεροναυ-
τικῆς καὶ Διαστήματος τῶν Ἡν. Πολιτειῶν James Webb, «Αἱ διαστημοπτήσεις καὶ ἡ σημα-
σία των διὰ τὴν ἀνθρωπότητα», «Καθημερινή» 29 Σεπτ. 1963. Σημειωθῆτω ὅτι ὁ πληθυσμὸς
τῆς γῆς ἀνήρχετο κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1963 εἰς 3.180 ἑκατομ. ψυχῶν, αὐξηθεὶς κατὰ 185
ἑκατ. ἐντὸς τριετίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1900 καὶ 1962 ὁ πληθυ-
σμὸς τῆς γῆς ἐδιπλασιάσθη καὶ ὅτι τώρα αὐξάνεται κατὰ 2,8% ἐτησίως.

lution, Νέα Ὑόρκη 1954.—**Σ. Πουλόπουλον**, Ὑφεςις μεταπολεμική, ὑπὸ δημοσίευσιν εἰς Συμπληρωματικὸν τόμον «Οἶκον. καὶ Λογιστ. Ἐγκυκλοπαιδείας».—

Σ. Ἀγαπητίδη, Ἐξελίξεις εἰς τοὺς τομεῖς τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν ἀπασχόλησιν, εἰς «Δελτίον Ἐμπ. καὶ Βιομ. Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν», Αὐγούστος 1955).

Αἱ ἀνωτέρω σύνδρομοι ἐξελίξεις συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χωρῶν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου **ὠργανωμένων μορφῶν οικονομίας μὲ συλλογικὴν καὶ ἀνθρωπιστικὴν περιεχόμενον**. Ἡ οἰκονομία τῆς Δύσεως ἀγεται εἰς προιοῦσαν «ἐξανθρώπισιν» (humanisation), αἱ δὲ ἔρευναί τῶν τάσεων πρὸς «ἐξανθρωπισμένην οἰκονομίαν» ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνωνται, ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν (βλ. A. Piètre, Εἰς ἀναζήτησιν μιᾶς ἀνθρωπίνης οἰκονομίας, εἰς «Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομ. καὶ Πολιτ. Ἐπιστημῶν», Ἴουλ.—Δεκεμ. 1959).

Τέλος, ἡ συλλογικὴ ὁργάνωσις τῆς οἰκονομίας τῆς Δύσεως ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὸ διεθνὲς πεδίον διὰ τῆς συστάσεως «Οἰκονομιῶν Μεγάλου Χώρου» (Grossraumwirtschaft) ὡς ἡ Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότης (τῶν ἕξ κρατῶν), ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ζώνη Ἐλευθέρων Συναλλαγῶν (τῶν ἑπτὰ κρατῶν) καὶ ἄλλαι σχετικαὶ ὁργανώσεις (βλ. P. Gerbet, Les Organisations Internationales, Παρίσιαι 1963, P. U. F. γ' ἔκδ.—Fr. Lescoffier, L'économie de Grand Espace. Les Grands Blocs Économiques, Παρίσιαι 1946, Librairie Générale de Droit.—R. Courtin—P. Maillet, ἀνωτ. σελ. 512 κ.ε.).

Ἐξ ἄλλου, ἐνθαρρυντικὴ ἐξέλιξις σημειοῦται εἰς τὸν Ἀνατολικὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Stalin (Μάρτιος 1953). Ἡ Σοβιετικὴ Ρωσία ἐπραγματοποίησε διὰ τοῦ Khrushchev ἀξιόλογον στροφὴν πρὸς μετριοπαθεστέρας μορφᾶς οἰκονομίας· καὶ ζωῆς καὶ πρὸς ἀνθρωπινωτέρους θεσμούς. Ἀνάλογος ἐξέλιξις παρατηρεῖται ἐσχάτως καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ κομμουνιστικοῦ συγκροτήματος, ἰδίως εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Ἡ συλλογικὴ μορφή οἰκονομικῆς ὁργανώσεως ἐπὶ τοῦ διεθνοῦς πεδίου ἐπραγματοποιήθη «ἰδιοτύπως» βεβίως καὶ εἰς τὸ συγκρότημα τοῦτο διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Comecon τὸ 1949 (Συμβούλιον Ἀμοιβαίας Οἰκονομικῆς Βοηθείας). Οὕτως ὁ Δυτικὸς καὶ Ἀνατολικὸς κόσμος ἀρχίζουν νὰ συγκλίνουν πρὸς κοινὰ σημεῖα ἐξεχούσης βαρύτητος.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Ἀραβικὸς κόσμος καὶ αἱ ἔγχρωμοι φυλαὶ γενικώτερον ἤρχισαν νὰ ἀνέρχωνται ἐθνικῶς, πολιτικῶς, οἰκονομικῶς.

Ἐνθαρρυντικὴ καὶ παράλληλος ἐξέλιξις ἐγένετο ἐπίσης εἰς τὸν διεθνῆ διπλωματικόν, θρησκευτικὸν καὶ νομικὸν τομέα. Οὕτως αἱ Ἠνωμένα Πολιτεῖαι Β. Α., ἡ Μ. Βρετανία καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ρωσία συνῆψαν κατὰ τὴν 26ην Ἰουλίου 1963 σπουδαιοτάτην συμφωνίαν ἐν Μόσχᾳ περὶ καταπαύσεως τῶν πυρηνικῶν δοκιμῶν εἰς τὸ ἔδαφος, τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ἀτμόσφαιραν, μέλλουσαν πιθανώτατα νὰ συντελέσῃ εἰς μείωσιν τῆς ἐντάσεως, περιορισμὸν τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ τῶν τεραστίων δαπανῶν του καὶ διάθεσιν τοῦ προκύπτοντος ἀποταμιευτικοῦ κεφαλαίου χάριν εἰρηρικῶν σκοπῶν (ἐπενδύσεως, καταναλώσεως, συστάσεως πολιτιστικῶν θεσμῶν κλπ.).

Ὁ μεταστὰς Πάπας Ἰωάννης 23ος προέβη τὸ 1962 εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας διὰ τὴν εἰρήνην, πρὸς τούτοις δὲ συνεκάλεσε τὸ αὐτὸ ἔτος Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ πρὸς ἀναζήτησιν μεθόδων δυναμένων νὰ

δηγήσουν εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Οἰκουμένης. Οἱ νομικοὶ τῆς ὑψηλῆς ἤρξαντο εἰς τὸ Διεθνὲς Συνέδριον αὐτῶν «Εἰρήνη διὰ τοῦ δικαίου», τὸ συνελθὼν ἐν Ἀθήναις κατ' Ἰούλιον 1963, συλλογικῆς προσπαθείας πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου εἰς τὰς διεθνεῖς διαφορὰς τῶν κρατῶν καὶ πρὸς ἐξοβέλισιν τῆς βίας ὡς μεθόδου ἀντιμετωπίσεως αὐτῶν.

Εἰς τὰς κοσμογονικὰς ταύτας ζυμώσεις, τὰς ὁποίας ἄλλως τε εἶχον προοικονομήσειαν ἔνωρις αἱ ἔρευναι τοῦ W. Sombart (*Der Moderne Kapitalismus*, 1927, τόμος 3ος, συμπεράσματα, καὶ *Die Zukunft des Kapitalismus* (1) 1932, φυλλάδιον), τοῦ J. Schumpeter (*Capitalism, Socialism and Demography* 1942), τοῦ J. Burnham (*L'ère des Organiseurs*, γαλ. μετάφρ., Παρίσιοι 1947, ἀρχικὴ ἔκδ. 1942. Βλ. καὶ J. K. Galbraith, *The Affluent Society*, 1958)— αἱ γεωγραφικαὶ καὶ αἱ γεωοικονομικαὶ ἔρευναι καλοῦνται νὰ ἀναλάβουν σημαντικὴν ἀποστολήν. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη εἶναι βαρύτερα συγκριτικῶς πρὸς ἄλλας ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἀναγκῶν, ἡ ἀνοδος τῶν καθυστερημένων λαῶν, ἡ τάσις τῶν ἀσθενεστέρων κοινωνικῶν τάξεων πρὸς ἐξύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς καὶ ὁλονὲν μεγαλύτεραν συμμετοχὴν εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, τέλος αἱ πρόοδοι τῶν ἐπιστημῶν, ἦσαν μικρότεροι.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ταχεῖα αὔξησις τῆς παραγωγῆς, τῶν συναλλαγῶν, τῆς διεθνoῦς ἀνταλλαγῆς, ὡς καὶ ἡ ἐκτεταμένη ἀνάπτυξις τῶν συγκοινωνιῶν καὶ ἐπικοινωνιῶν, ἀπολύγει περισσότερον ἢ ἄλλοτε εἰς τὴν ἔντασιν τῆς χρησιμοποίησεως τῶν τε παλαιῶν καὶ τῶν νεοανακαλυπτομένων οἰκονομικῶν πόρων τοῦ γήινου χώρου. Τοῦτο ἀσφαλῶς σημαίνει τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνάγκης διενεργείας γεωγραφικῶν καὶ γεωοικονομικῶν ἐρευνῶν ὡς καὶ τῆς ἀνάγκης ταχείας ἀξιοποιήσεως αὐτῶν. Ἴδιαιτέρως μάλιστα τόνον εἰς τὴν σημειωθεῖσαν ἔντασιν καὶ ἀνάγκην προσδίδει ἡ συσσωμάτωσις ἀρκετῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν εἰς «Οἰκονομίαν Μεγάλου Χώρου», δηλ. εἰς ἐκτεταμένους διακρατικοὺς οἰκονομικοὺς συνασπισμούς.

Δ.

Αἱ Γεωγραφικαὶ καὶ αἱ Γεωοικονομικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ ἔνταξις τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν οἰκονομικὸν χῶρον

Ἦδη ἐρωτᾶται: Πῶς διαγράφεται ἡ θέσις καὶ τὰ καθήκοντα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας εἰς τὸ πλαίσιον τῆς γοργῶς μεταμορφουμένης οἰκονομίας καὶ κοινωνίας τῆς ἐποχῆς μας, ἰδίως κατόπιν τῆς συνάψεως τῆς Συμφωνίας τῶν Ἀθηνῶν τῆς 9ης Ἰουλίου 1961 περὶ συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινοῦντος; Ποῖος εἰδικώτερον εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν μνησθέντων καθήκοντων πρὸς τὰς γεωγραφικὰς καὶ γεωοικονομικὰς ἐρεῦνας;

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα θὰ ἔδει, ὡς φρονοῦμεν, νὰ δοθῇ ἡ ἀκόλουθος ἀπάντησις.

1) Ἀνάυσις τῶν ἀπόψεων τοῦ δημοσιεύματος τούτου βλ. εἰς Σ. Πουλόπουλον: «Αἱ ἰδεολογικαὶ βάσεις τοῦ παρεμβατισμοῦ», σελ. 27—30, Ἀθήναι 1937. Ἡ ὡς ἄνω ἔργασία τοῦ Sombart μεταφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Νικ. Κωνσταντινίδου καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς «Ἀρχεῖον Οἰκον. Ἐπιστημῶν» 1933, τεύχος 4, σελ. 274—295.

Αἱ διατάξεις τῆς Συμφωνίας περὶ Συνδέσεως ὑποχρεοῦν τὴν Ἑλλάδα ὅπως ἐντὸς εἴκοσι δύο ἐτῶν ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας της κατὰ βαθμὸν ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὴν ὅπως βασιάζῃ τὸ βάρος τοῦ διεθνοῦς συναγωνισμοῦ καὶ ὅπως μετάσχῃ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα ὄχι μόνον μὲ δικαιώματα ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλας τὰς προβλεπομένας ὑποχρεώσεις, δηλαδὴ ὡς πλήρες μέλος.

Ἐκτὸς τούτου ἡ ταχεῖα ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας ἐπιβάλλεται καὶ χάριν τῆς ἀπαιτουμένης συγκρατήσεως τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων δυναμένων νὰ διακυβεύσουν τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς πολυπαθοῦς χώρας ἡμῶν.

Ἡ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀπὸ τοὺς κάτωθι κυρίους παράγοντας :

Πρῶτον, ἀπὸ κατάλληλον **ἐκπαιδευτικὴν πολιτικὴν**, ἥτις θὰ ἐπεκτείνῃ εἰς ὅλον τὸν πληθυσμὸν τὴν **γενικὴν μορφωτικὴν διαφώτισιν** διὰ διδακτικῶν βιβλίων μεταφρασμένων ἐκ τῶν καλυτέρων ξένων συναφῶν βιβλίων (διαφώτισιν ἀποτελοῦσαν τὴν βάσιν τῆς περαιτέρω εἰδικεύσεως εἰς ἐπαγγελματικὴν καὶ τεχνικὴν κατάρτισιν) καὶ θὰ αὐξήσῃ αὐτὴν. Πολῖται μορφωτικῶς πένητες, ἐνῶ λόγῳ τῆς γενικῆς τάσεως τῆς ἐποχῆς ἀξιοῦν μεγάλα χρηματικὰ εἰσοδήματα, εἶναι ἀνίκανοι δι' ἠδξημένην οἰκονομικὴν ἀποτελεσματικότητα.

Δεύτερον, ἀπὸ κατάλληλον **πολιτικὴν ἐπαγγελματικῆς καταρτίσεως τῶν στελεχῶν τῆς Δημοσίας Διοικήσεως** πρωτίτως, καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων κατόπιν. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κατανοηθῇ **ἐπὶ τέλους** εἰς τὴν χώραν μας ὅτι ἐφ' ὅσον εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ὑποκινεῖται ἐκ τῶν ἄνω, ἥτοι ὑπὸ τοῦ Κράτους, ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἀπαιτεῖ ἄρτιως μορφωμένα ἐπαγγελματικῶς κρατικά ὄργανα καὶ ὄχι ἀξιοδακρύτους ὑπαλλήλους.

Τρίτον, ἀπὸ **ρωμαλέαν καὶ ρηξικέλευθον πολιτικὴν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως**, καθολικῆς καὶ περιφερειακῆς, καὶ ἀπὸ κατάρτισιν συναφοῦς Προγράμματος, **ὅπερ θὰ ἐφαρμόζηται μὲ συνέπειαν καὶ θὰ ἀποτελῇ γνώμονα καὶ ὁδηγὸν τῆς δράσεως τῶν ἐπὶ μέρους Ὑπουργείων** καὶ πλαίσιον τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκπονουμένων εἰδικωτέρων προγραμμάτων. Τοιαύτη πολιτικὴ καὶ τοιοῦτον Πρόγραμμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπορρέῃ ἀπὸ μίαν ἢ μερικὰς ἔστω κεφαλὰς ἐναλασσομένας μετὰ τῶν ἐκάστοτε Κυβερνήσεων, ἀλλὰ ἀπὸ **συλλογικὸν μόνιμον θεσμόν**, ἀπὸ ἐν εἶδος « Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου » ὅπερ θὰ περιλαμβάνῃ ἐκπροσώπους ἀπασῶν τῶν δυνάμεων τῆς χώρας ἐκ τε τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πράξεως (ἐπιχειρήσεων). Τὸ σῶμα τοῦτο θὰ εἰσηγητῆ τὴν ὅλην οἰκονομικὴν πολιτικὴν (τρέχουσαν καὶ ἀναπτυξιακὴν) εἰς τὰς Κυβερνήσεις καὶ εἰς τὰς Δημοσίας Ὑπηρεσίας, αἵτινες ἀμφοτέραι δὲν διαθέτουν χρόνον, γνώσεις καὶ δυνατότητας ἵνα σκεφθοῦν κατὰ τρόπον συλλογικὸν καὶ ὀργανωμένον διὰ τὴν κατάρτισιν συστηματικῆς καὶ ὀλοκληρωμένης οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Τέταρτον, ἀπὸ ἴδρουσιν **πραγματικῶν Ὑπηρεσιῶν Μελετῶν καὶ Ἐργων**, εἰς ὅλα τὰ Ὑπουργεῖα καὶ τοὺς Δημοσίους (ἀλλὰ καὶ τοὺς μεγάλους ἰδιωτικὸς ἐπιχειρησιακοὺς) Ὀργανισμοὺς. Αἱ Ὑπηρεσίαι αὗται θὰ συνεργάζωνται

στενῶς μετὰ τοῦ μνησθέντος κεντρικοῦ «Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου». Σημαντικὴ προώθησις τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἄνευ τοῦ φωτὸς καὶ τῶν ἐπινοήσεων τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς συλλογικῆς σκέψεως εἶναι ἀδύνατος.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δέον ὅπως τονισθῆ ὅτι ὁ τομεὺς τῶν ἐρευνῶν συνδέει τὰς ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὑποδείξεις ἡμῶν πρὸς τὰς γεωγραφικὰς καὶ γεωοικονομικὰς ἀναζητήσεις.

Ἀποτελεσματικὴ πολιτικὴ καὶ προσπάθεια οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἶναι προβληματικὴ χωρὶς τὸ ἀπαραίτητον ὑπόβαθρον τῆς ἐξακριβώσεως τῶν πόρων καὶ τῶν δυνατοτήτων δεδομένου τμήματος τοῦ γῆινου χώρου. Ἄλλ' ὁ ἑλληνικὸς χώρος οὐδέποτε ἠρευνήθη ὑπὸ γεωοικονομικὴν ἔποψιν καθολικῶς, ὁλοκληρωτικῶς καὶ συστηματικῶς κατὰ τὰ 135 ἔτη τοῦ ἐλευθέρου ἐθνικοῦ βίου ἡμῶν. Ὁ ἑλληνικὸς χώρος ἀποτελεῖ «Ἄγνωστον Γῆν». Μάλιστα ἐπεχειρήθη πραγματοποιήσις οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως παρ' ἡμῖν, οὐχὶ μόνον καθολικῶς ἀλλὰ καὶ περιφερειακῶς, ἄνευ διενεργείας τῆς ἀπαιτουμένης ὁλοκληρωτικῆς γεωοικονομικῆς ἐρεῦνης.

Ταῦτα βεβαίως ἀφοροῦν τὸ πρόσφατον παρελθόν. Τὸ ἐγγὺς ὅμως καὶ προσεχὲς μέλλον ἐπιβάλλουν ριζικῶς διάφορον στρατηγικὴν καὶ τακτικὴν, ἕνεκα τῆς Συμφωνίας τῆς Συνδέσεως καὶ τῶν λοιπῶν μνησθέντων ἤδη λόγων. Ἡ ἐπιβίωσις τῶν Ἑλλήνων ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ἐκκολαπτομένου Νέου Κόσμου εἶναι ὡς γνωστὸν ἀρρηκτικῶς συνδεδεμένη μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἢ ἀνάπτυξις δὲ αὕτη συναρτᾶται, ὡς ἐλέχθη, πρὸς τὴν διενέργειαν τῶν καταλλήλων ἐρευνῶν, πρωτίστως δὲ τῶν γεωοικονομικῶν.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπιβίωσις τῶν Ἑλλήνων συνάπτεται ἐπίσης πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ἐξαπλώσεώς των εἰς τὴν Οἰκουμένην, διὰ ποικίλους λόγους ἐθνικοὺς καὶ ἄλλους, ἰδιαίτατα κατόπιν τῆς ἐκριζώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην, τὴν Νότιον Ρωσίαν, τὴν Ρουμανίαν καὶ ἀλλαχοῦ. Τὴν πραγματίωσιν τῆς ἐξαπλώσεως ταύτης θὰ ὑποβοηθήσῃ ἡ ἀνάπτυξις εὐρύτερων γεωγραφικῶν καὶ γεωοικονομικῶν ἀναζητήσεων ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐνδιαφερούσας ἡμᾶς χώρας τῆς Οἰκουμένης, τὰς δυναμένας νὰ δεχθῶσι Ἑλληνας μετανάστας.

Τοιοτοτρόπως θὰ ἔδει νὰ λεχθῆ γενικώτερον ὅτι αἱ γεωγραφικαὶ καὶ γεωοικονομικαὶ ἐρευναι δύνανται νὰ συμβάλλουν σημαντικῶς εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀγωνίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ μίαν ἀνωτέραν Μοῖραν καὶ διὰ μίαν καλυτέραν Αὔριον (1).

1) Περισσότερα διὰ τὴν ἐνδεικνυομένην πολιτικὴν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος βλ. εἰς Σ. Πουλόπουλον, «Ἡ νέα οἰκονομικὴ πολιτικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα», σελ. 425 - 450, σελ. 455 - 458, Ἀθῆναι 1958, Ἀ. Παπαζήσης, καὶ «Ἐπίσημον ἔκθεσις ἐπὶ τῆς ἐνδεικνυομένης οἰκονομικῆς πολιτικῆς», ὑποβληθὲν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Συντονισμοῦ, κατὰ Νοέμβριον 1963 (σελίδες 33). Εἰδικώτερον διὰ τὸ θέμα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τὸ θέμα τῆς ἰδρύσεως πραγματικῶν Ὑπηρεσιῶν Μελετῶν καὶ Ἐρευνῶν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον βλ. τὰς ἐπεμβάσεις ἡμῶν εἰς τὸ Β' Συνέδριον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, τὸ ἀφιερωθὲν εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος, Ἀθῆναι 25 - 26 Ἀπριλίου 1963, τόμος β' περιλαμβάνων τὰ Πρακτικὰ τῶν Συζητήσεων.

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΕΙΣ — ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

1. Τὸ καλύτερον ἔργον ἐπὶ τῆς οὐσίας, τῆς σημασίας καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς νεωτέρας καὶ συγχρόνου Γεωγραφίας εἶναι τὸ μνημονευθὲν σύγγραμμα τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ R. Hartshorne, «Ἡ φύσις τῆς Γεωγραφίας», ἀρχικὴ ἔκδοσις 1939, νεωτάτη ἔκδ. 1961. Βλ. καὶ τὴν ἐκτεταμένην συνέχειαν τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ τὸν τίτλον «Προοπτικὴ ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς Γεωγραφίας», Λονδῖνον 1961. Ὁ συγγραφεὺς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ μεγαλύτερος σύγχρονος θεωρητικὸς τῆς Γεωγραφίας.

Πρὸς τὸν μνησθέντα καθηγητὴν ἐκφράζομεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν διὰ τὰς βιβλιογραφικὰς ὑποδείξεις καὶ λοιπὰς ἐκδουλεύσεις, ἃς μετὰ περισσῆς εὐγενείας παρέσχεν εἰς ἡμᾶς.

Πολύτιμοι διὰ τὴν ἱστορικὴν διαμόρφωσιν τῆς συγχρόνου Γεωγραφίας εἶναι ἐπίσης αἱ συμβολαὶ τῶν G. Tatham, Harrison Church καὶ S. van Valkenburg, αἱ καταχωρηθεῖσαι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Griffith Taylor ἐκδοθὲν καὶ μνησθὲν ἔργον «Ἡ Γεωγραφία κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα», Λονδῖνον 1961.

2. Ἡ σχέσις Γεωγραφίας καὶ Ἱστορίας ἐξετάζεται ἐμβριθέστατα εἰς τὸ μνημονευθὲν σύγγραμμα τοῦ Γάλλου κοινωνιολόγου Émile Callot «Ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Γεωγραφία ἀπὸ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως», Παρίσιοι 1957. Ἡ ἔρευνα τοῦ συγγραφέως θὰ ἦτο πληρεστέρα ἐὰν ἐλάμβανε ὑπ' ὄψιν τὰς θεμελιωτικὰς τοῦ θέματος συμβολὰς τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ἃς ὁ ἀναγνώστης θὰ εὔρη εἰς τὸ δοκίμιον ἡμῶν ὡς καὶ εἰς τὸ πολλὰκις ἀναφερθὲν ἤδη ἔργον τοῦ G. van Paassen «Ἡ ἀρχαία παράδοσις τῆς Γεωγραφίας» Γκρόνινγκεν (Ὀλλανδίας) 1957.

3 Βαθεῖα καὶ ἐκτεταμένη ἔρευνα τοῦ ἀνθρώπινου «περιβάλλοντος» ὅπερ, ὡς εἴπομεν, εἶναι πάντοτε «γεωκοινωνικὸν» (δηλ. προϊὸν ἀλληλεπιδράσεων φυσικοβιολογικῶν δυνάμεων καὶ κοινωνικο-ἱστορικο πολιτιστικῶν συντελεστῶν) εὕρισκεται εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Émile Callot «Ἡ κοινωνία καὶ τὸ περιβάλλον αὐτῆς», Παρίσιοι 1952.

4. Τὸ ἐμβριθέστερον ἔργον ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφίας εἶναι τὸ πρὸ ὀλίγου μνησθὲν σύγγραμμα τοῦ Paassen. Φρονοῦμεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο παρεμέρισε ὅλας σχεδὸν τὰς «Ἱστορίας» τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἀρχαίας ἐν γένει Γεωγραφίας, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποῶν ἄλλως τε ἐγράφησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος, ἦτοι εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν δὲν εἶχον ἐπαρκῶς ἀφομοιωθῆ τὰ πορίσματα τῶν θεμελιωτικῶν τῆς συγχρόνου Γεωγραφίας ἐργασιῶν τοῦ Karl Ritter καὶ τοῦ Alex. von Humboldt. Ἡ χρησιμοποίησις καὶ ἔνταξις τῶν πορισμάτων τῆς ἐρέυνης τοῦ Paassen εἰς πολλὰ τμήματα τοῦ συγγράμματος ἡμῶν συνετέλεσε κατὰ πολὺ εἰς τὴν βαθυτέραν καὶ πληρεστέραν ἀντιμετώπισιν τῶν συναφῶν θεμάτων.

Ἐξ ἄλλου, τὸ γεγονὸς ὅτι πολλάκις εὐρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην ὅπως διατυπώσωμεν ἀπόψεις διαφορετικὰς τῶν ἀπόψεων τοῦ ἐπιφανοῦς Ὀλλανδοῦ γεωγράφου, οὐδαμῶς μειώνει τὴν ἀξίαν τῶν συμβολῶν του.

5. Παρὰ τὰς κατ' ἐξαιρεσιν ἀναφανείσας σποραδικῶς ἀναγνωρίσεις καὶ ἀξιολογήσεις τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Στράβωνος εἰς μερικὰ γεωγραφικὰ συγγράμ-

ματα, ὁ διάσημος Ἕλλην γεωγράφος ἔξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ διεθνῶς εἰς τὴν σκιάν ὡς **θεωρητικὸς τῆς Γεωγραφίας**. Διὰ τοῦτο ἡ μνησθεῖσα ἤδη ἐκτεταμένη κλασσικὴ μονογραφία τοῦ M. Dubois «Ἐξέτασις τῆς γεωγραφίας τοῦ Στράβωνος. Κριτικὴ μελέτη τῆς μεθόδου καὶ τῶν πηγῶν», Παρίσιοι, 1891, ἔξακολουθεῖ νὰ κατέχῃ τὴν μοναδικότητα εἰς τὰς εἰδικὰς περὶ τοῦ Στράβωνος ὡς γεωγράφου ἔν γένει ἔρευνας. Ἡ μονογραφία αὕτη διαφωτίζει ἰδιαιτέρως τὸ ζήτημα τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἐποχῆς τοῦ Στράβωνος.

6. Ὁ ἐρευνητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Χαρτογραφίας καὶ Ναυτιλίας κ. **Νικόλαος Φωτεινὸς** εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ διεξέλθῃ ἐν χειρογράφῳ τὸ τμήμα τοῦ ἔργου ἡμῶν περὶ Μαρίνου τοῦ Τυρίου καὶ Κλαυδίου Πτολεμαίου καὶ νὰ ὑποδείξῃ ἡμῖν ὄρισμένας βελτιώσεις. Εἰς τὸν διακεκριμένον τοῦτον ἐρευνητὴν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης ἐκφράζομεν καὶ ἐντεῦθεν θερμότηας εὐχαριστίας.

7. Διὰ τὴν Οἰκονομικὴν Γεωγραφίαν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων οὐδὲν βοήθημα εὔχομεν. Ἡ προβολὴ ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσίασις αὐτῆς ἀποτελεῖ καθολικῶς εὔρημα τῆς ἐν τῷ παρόντι δοκιμῇ διεξαχθείσης ἔρευνας.

8. Τὴν ἀρχικὴν ὑπόδειξιν τῆς πρωταρχικῆς σημασίας τῆς περὶ «Ἀξιῶν» διδασκαλίας τοῦ Heinrich Rickert (ἀδίκως παραμερισθέντος ἀπὸ τὰς συγχρόνους διεθνεῖς φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις) ὀφείλομεν εἰς τὸν ἐπιφανῆ Ἕλληνα οἰκονομολόγον, κοινωνιολόγον καὶ φιλόσοφον **Ἀνδρέαν Σαουνᾶτσον**. Βλ. τὴν παροραθεῖσαν ἀτυχῶς ἐργασίαν του «Μέθοδος τῆς Θεωρητικῆς Οἰκονομικῆς καὶ Οἰκονομικῶν Νόμοι», εἰς «Ἐπιθεώρησιν Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς» 1941, τεῦχος 3. - Περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης βλ. **Σ. Πουλόπουλον**. Ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστῆμη εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθῆναι 1943, σελ. 60 - 61. Ἀ. Παπαζήσης.

9. Ἐκφράζομεν τὰς θερμότηρας τῶν εὐχαριστιῶν εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης **Εὐάγγελον Φωτιάδην** διὰ τὰς πολλαπλὰς διευκολύνσεις καὶ ἐκδουλεύσεις τὰς παρασχεθείσας κατὰ τὸ στάδιον τῆς καταρτίσεως τοῦ ἀναχειροῦς ἔργου.

Γ Ε Ν Ι Κ Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Ε Π Ι Τ Ω Ν Γ Ε Ω Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ω Ν , Γ Ε Ω Ο Ι Κ Ο Ν Ο Μ Ι Κ Ω Ν
Κ Α Ι Γ Ε Ω Π Ο Λ Ι Τ Ι Κ Ω Ν Ζ Η Τ Η Μ Α Τ Ω Ν Τ Η Σ Ε Λ Λ Α Δ Ο Σ

- 1) Σ τ ρ ά β ω ν ο ς, Γεωγραφικά, βιβλία 8ον, 9ον, 10ον.
- 2) A. Jardé, La Formation du Peuple Grec, Παρίσιοι 1923, A. Michel.
- 3) H. Kiepert, Manuel de Géographie Ancienne, σελ. 137 - 198, μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμ. Παρίσιοι 1887, Bouillon et Vieweg.
- 4) G. Bursian, Geographie von Griechenland, δύο τόμοι, Λειψία 1862 - 1872, Teubner.
- 5) C. Neumann und J. Partsch, Physicalische Geographie von Griechenland, Μπρεσλάου 1885, Koebner.
- 6) A. Philippson, Das Mittelmeergebiet, 3η ἐκδοσις, Λειψία 1914.
- 7) A. Philippson, Thessalien und Epirus, Βερολίνον 1897.
- 8) A. Philippson, Land und See der Griechen, Βόννη 1947.
- 9) Ad. Struck, Zur Landeskunde von Griechenland, Φραγκφούρτη (παρὰ τῷ Μάιν) 1912, H. Kellen (μετὰ βιβλιογραφίας).

- 10) *O. Maull*, Griechisches Mittelmeergebiet, Μπρεσλάου 1922, Hirt (μετά βιβλιογραφίας).
- 11) Κ λ. Λ ά κ ω ν ο ς κ. ά., Παγκόσμιος Γεωγραφία, 'Αθήναι 1934, τόμοι 2, 'Ελευθεροδράκης.
- 12) Π. Γ α β ρ ε σ σ έ α, Π. Γ ε ω ρ γ α λ ά κ. ά., Μεγάλη Γεωγραφία — 'Ατλας τής 'Ελλάδος, τόμος Α', 'Αθήναι 1959, Π. Δημητράκος.
- 13) *H. Gross*, Suedosteuropa Δειψία 1937, R. Noske.
- 14) *J. Sion*, Grèce εις Géographie Universelle τών Vidal de la Blache και L. Gallois, τόμος 7ος, σελ. 512 - 575, Παρίσιοι 1934, A. Colin (μετά βιβλιογραφίας).
- 15) Γ. Κ ρ έ μ ο υ, 'Ιστορική Γεωγραφία τής 'Ελλάδος, αρχαίας, μεσαιωνικής και νέας, βιβλίον πρῶτον, 'Αθήναι 1878.
- 16) Γ. Κ ό λ ι α, 'Ιστορική γεωγραφία τοῦ 'Ελληνικοῦ χώρου, 'Αθήναι 1948, 'Υπουργεῖον 'Ανοικοδομήσεως.
- 17) Α. Σ ί ν ο υ, 'Η γεωγραφική ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ μεσογειακοῦ χώρου, τεῦχος Α', 'Αθήναι 1945 (Γεωφυσική ἐνότης), τεῦχος Β' 'Αθήναι 1946 (Οικονομική ἐνότης).
- 18) Δ. Δ α ν ι η λ ί δ η, 'Η νεοελληνική οἰκονομία και κοινωνία, βιβλίον Α'. Προϋποθέσεις, Πρῶτον μέρος, 'Αθήναι 1934.
- 19) 'Η λ. Μ α ρ ι ο λ ο π ο ὑ λ ο ῦ, Τὸ κλίμα τής 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1938 (περίληψις τούτου ὑπὸ τὸν τίτλον, 'Επισκόπησις τοῦ κλίματος τής 'Ελλάδος. 'Αθήναι 1953).
- 20) Β. Κ υ ρ ι α ζ ο π ο ὑ λ ο ῦ, Τὸ κλίμα τής ἑλληνικῆς κεντρικῆς Μακεδονίας, 'Αθήναι 1939. 'Υπουργεῖον Γεωργίας.
- 21) Γ. Μ ι σ τ ά ρ δ η, Γεωοικονομικαὶ συνθήκαι τής 'Ελλάδος, Οικονομική και Λογιστικὴ 'Εγκυκλοπαιδεία, Τόμος Δ', σελ. 483 - 522 (μετά βιβλιογραφίας).
- 22) Γ. Μ ι σ τ ά ρ δ η, Γεωοικονομικαὶ μελέται ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, Μέρος Α', τεῦχος α' 'Αθήναι 1938 (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδ. «Νέα Πολιτική»).
- 23) Γ. Μ ι σ τ ά ρ δ η, Αἱ βάσεις τής οἰκονομίας τής Μακεδονίας, 'Αθήναι 1928.
- 24) *J. Ancel*, La Macedoine, Παρίσιοι 1930, Delagrave.
- 25) Γ. 'Α λ ε ξ ι ά δ η, Γεωοικονομία και γεωπολιτικὴ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἔκδοσις β' 'Αθήναι 1946.
- 26) Β. Β ο γ ι α τ ζ ῆ, Λαὸς χωρὶς χώρο, Θεσσαλονίκη 1946. 'Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν.
- 27) Δ η μ. Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ δ ο ῦ, Οἰκονομικὴ Γεωγραφία τής 'Ελλάδος και τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν, 'Αθήναι 1931, Δημητράκος.
- 28) 'Α ν τ. Δ α μ α σ κ η ν ἰ δ ο ῦ, Στοιχεῖα Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας τής 'Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1960, Σάκκουλας (λιθογρ. παραδόσεις).
- 29) Π. Κ ο υ β έ λ η, Στοιχεῖα Οἰκονομικῆς Γεωγραφίας, τεῦχος Β' Οἰκονομικὴ Γεωγραφία τής 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1960 (λιθογρ. παραδόσεις).
- 30) Π. Κ ο υ β έ λ η, 'Η ἐνεργειακὴ οἰκονομία τής 'Ελλάδος. 'Υδραυλικαὶ δυνάμεις - Λιγνῖται, 'Αθήναι 1944, 'Α. Παπαζήσης.
- 31) Π. Κ ο υ β έ λ η, Βιομηχανικαὶ δυνατότητες και ἐνεργειακὴ πολιτικὴ ἐν 'Ελλάδι, 'Αθήναι 1945, 'Αετός.
- 32) Γ. Κ υ ρ ι α κ ο ῦ, 'Η γεωργικὴ πολιτικὴ τοῦ Κράτους, 'Αθήναι 1934, 'Ακαδημία 'Αθηνῶν.
- 33) Π. Κ ο ν τ ο ῦ, Δασικὴ πολιτικὴ ἐν 'Ελλάδι. 'Ενδεικνύμεναι αὐτῆς κατευθύνσεις, 'Αθήναι 1935, 'Ακαδημία 'Αθηνῶν.
- 34) 'Α ν ω τ ά τ ο υ Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ κ ο ῦ Σ υ μ β ο ῦ λ ἰ ο ῦ, 'Η ὀργάνωσις τής ἀλιείας, 'Αθήναι 1938.
- 35) Χ ρ. Σ ε ρ μ π έ τ η, Τὸ παρὸν και τὸ μέλλον τής ἑλληνικῆς ἀλιείας, 'Αθήναι 1947. 'Ομοσπονδία τεχνικῶν ἐπιστημόνων και εἰδικῶν.

- 36) Γ. Βορέαδου, Ἡ συμβολὴ τοῦ ὀρυκτοῦ πλοῦτου τῆς χώρας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν βαρείας βιομηχανίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, Ἀθήναι 1947. Ἐκδοσις τῆς ὡς ἄνω Ὀμοσπονδίας.
- 37) Χ. Δαυτίδ, Ἡ ἐκβιομηχάνισις τῆς χώρας. Μεταλλευτικὸς πλοῦτος καὶ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια, Ἰανουάριος 1952. Τεχνικὸν Ἐπιμελητήριον Ἑλλάδος (φυλλάδιον).
- 38) Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχάνισως, Ἀθήναι 1926.
- 39) Γ. Χαριτάκη, Ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία, Ἀθήναι 1927.
- 40) Στ. Παπαδάκη, Φυσιογραφία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1959. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων.
- 41) Δ. Ξαναλάτου, Τὰ ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Βαλκανικὴν, Ἀθήναι 1945. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.
- 42) Κ. Τρανακίδου, Τὸ χωρονομικὸν καὶ παρχαγωγικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1946.
- 43) ΟΥΝΡΡΑ, Ὁ ὀρυκτὸς πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1947.
- 44) Ε. Ἀβέρωφ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ πληθυσμικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1939.
- 45) Γ. Σιάμπου, Δημογραφικαὶ ἐξελίξεις ἐν Ἑλλάδι 1950 - 1960, Ἀθήναι 1962. Ἰπουργεῖον Συντονισμοῦ, Λιθόγραφον.
- 46) Στιλπ. Κυριακίδου, Ὁ ἑλληνικὸς ζωτικὸς χώρος ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Θεσσαλονίκη 1945.
- 47) Κ. Χριστοδούλου, Τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα. 3η ἐκδοσις, Ἀθήναι 1946.
- 48) Ἀθαν. Σμπαρούνη, Σκέψεις τινὲς διὰ τὴν μεταπολεμικὴν βιώσιμον Ἑλλάδα, Ἀθήναι 1945. Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον.
- 49) Ἀ. Δελένδα καὶ Ἰ. Μαγγιώρου, Πῶς τίθεται τὸ Ἑλληνικὸν πρόβλημα, Ἀθήναι 1946. Ἰφυπουργεῖον Ἀνοικοδομήσεως.
- 50) Δημ. Κατακουζήνοῦ, Γίνεται βιώσιμος ἡ σημερινὴ Ἑλλάς; Ἀθήναι 1946. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.
- 51) Μ. Πισνικίδη, Ἡ μελλοντικὴ ἐξελίξις τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι 1944, Ἀ. Παπαζήσης.
- 52) Αἰ. Boyazoglu, Contribution à l'étude de l'économie rurale de la Grèce d'après guerre, Παρίσιοι 1931. Berger - Levrault.
- 53) C. Evelpidi, Les États Balcaniques, Παρίσιοι 1930. Rousseau.
- 54) J. Ancel, Peuples et Nations des Balkans, Παρίσιοι 1941, Α. Colin.
- 55) Δ. Χηνοπούλου, Ἡ ὀρεινὴ οἰκονομία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1959, Ἰπουργεῖον Γεωργίας.
- 56) Γ. Στεφάνου, Γεωγραφικὸν λεξικὸν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1937.
- 57) Κ. Καραβίδα, Ἀγροτικὰ. Ἐρευνα ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφολογίας ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς γειτονικαῖς Σλαβικαῖς χώραις, Ἀθήναι 1931. Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον.
- 58) Κ. Καραβίδα, Σοσιαλισμὸς καὶ κειντισμὸς. Δοκίμιον περὶ τῶν γεωοικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν βάσεων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, Ἀθήναι 1930.
- 59) Κ. Καραβίδα, Ἡ Κοινοτικὴ πολιτεία. Τόμος Α', Αἱ γεωοικονομικαὶ βάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ χωρίου καὶ τὰ συναφῆ προβλήματα, Ἀθήναι 1935.
- 60) Σπ. Μαρινάτου, Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς ὡς συναρτήσεις οἰκονομικῆς διεξόδου, Ἀθήναι 1946, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.
- 61) Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, Ἀθήναι 1945, Ἀ. Παπαζήσης.
- 62) Κ. Δοξιάδη κ. ἄ., Ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τόμοι δύο, Ἀθήναι 1947. Ἐκδ. Ἰπουργ. Ἀνοικοδομήσεως.
- 63) Δημ. Στεφανίδου, Αἱ κατεβυθητήριαι γραμμαὶ τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνασυγκροτήσεως, Ἀθήναι 1947. Ἐκδ. Ὀργανισμοῦ Ἀνασυγκροτήσεως.

- 64) Μιχ. Δένδια, Αί ελληνικαί παροικίαι ανά τὸν κόσμον, Ἀθήναι 1919, Ἰ. Σιδέρης.
- 65) Ἀντ. Κεραμοπούλου, Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1945.
Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.
- 66) Ἰ. Σοφιοπούλου, Πῶς εἶδα τὴν Βαλκανικὴν. Ἀθήναι 1927, Γ. Βασιλείου.
- 67) Ἐ. Φωτιάδου, Ἡ ἐνότης τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήναι 1950, Γεν. Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ.
- 68) Π. Κοντογιάννη, Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Ἀθήναι 1921, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων.
- 69) Ἰ. Βασδραβέλη, Ὁ λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1959, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν.
- 70) Γ. Μιστάρδη, Ὁ λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἐξυπηρέτησις τῆς Βορείου Βαλκανικῆς καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Τεύχος Α', Ἀθήναι 1936.
- 71) Χρ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1950.
'Α. Παπαζήσης.
- 72) Ἀ. Ἀντωνιάδου, Ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1947, Ἀετός.
- 73) Ἀ. Κολλιόπουλου, Στρατιωτικὴ Γεωγραφία Βαλκανικῆς, Μ. Ἀσίας, Μεσογείου, Ἀθήναι 1939.
- 74) Χρ. Πανάγου, Ὁ Πειραιεύς, ἱστορικὴ ἔρευνα, Ἀθήναι 1949.
- 75) Β. Αἰγινήτου, Αἱ μετεωρολογικαὶ περιοδοὶ καὶ ἡ σταθερότης τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1947. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- 76) Εὐλόγιου Κουρίλα Λαυριώτου, Ἄθως, δασικὴ χλωρίς καὶ καλλιεργούμενη βλάστησις, Ἀθήναι 1935, Ὑπουργεῖον Γεωργίας.
- 77) Π. Ζέρβα, Τὰ κυνήγια εἰς τὴν Ἑλλάδα, β' ἔκδοσις, Ἀθήναι 1961. Ὑπουργεῖον Γεωργίας.
- 78) Ἡ. Καραλέκα, Ἀγρίμια καὶ πουλιὰ τοῦ τόπου μας, Ἀθήναι 1937.
- 79) Π. Παπατάρχη, Ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος (1453 - 1844), τόμ. Α', τεύχη 1, 2, 3, Ἀθήναι 1934.
- 80) Κ. Σφυρῆ, Ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἡ Ἑλλάς εἶναι βιώσιμος; εἰς Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν 1931, τεύχος Γ'.
- 81) Π. Παμπούκη, Γεωπολιτικὴ θεώρησις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, αὐτόθι 1939, τεύχ. Α'.
- 82) Γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος (Ἱστορικὴ καὶ Φυσικὴ Γεωγραφία, Γεωλογία. Χλωρίς, Πανίς, Κλίμα, Πληθυσμὸς) ὑπὸ Κ. Στεργιοπούλου, Ζ. Ρ. Τ., Χ. Διαπούλη - Ἡλ. Μαρτιοπούλου, εἰς Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, τόμος 7ος, Ἑλλάς, ἔνθα ἀριετὰ ἄρθρα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Οἰκονομίαν, Ἀθήναι 1947 - 1956.
- 83) Διαφῶρων συγγράφων, Φυσικὴ, Οἰκονομικὴ, Πολιτικὴ, Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, εἰς Μεγάλῃν Ἑλληνικῇν Ἐγκυκλοπαίδειαν, τόμος 10ος, Ἑλλάς. σελ. 3 κ.έ. Ἀθήναι 1934.
- 84) Ἐλευθ. Γεωργαντοπούλου Ἑλληνικὴ ναυτιλιακὴ πολιτικὴ 1931 - 1961 εἰς περιοδικὸν «Σπουδαί» 1962 - 1963.
- 85) Δ. Καλιτσουνάκη, Γεωπολιτικὴ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης κατὰ J. Schulze, Ἀθήναι 1941, ἀνάτυπον βιβλιοκρισίας ἐκ τοῦ «Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν», 1941, τεύχος 3.
- 86) Στυλ. Πουλοπούλου, Ἡ γεωγραφικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ὑδρόγειον, εἰς «Ἐπιθεώρησιν Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας», Ὀκτώβριος 1950.
- 87) Στυλ. Πουλοπούλου, Ἡ ὀργάνωσις τῆς περιφερειακῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κριτήρια καθορισμοῦ καὶ ὀριοθετήσεως τῶν οἰκονομικῶν περιφερειῶν, εἰς περιοδικὸν «Σπουδαί» 1961 - 2, τεύχος 9 - 10.
- 88) Ἀνδρ. Παπανδρέου, Ἡ στρατηγικὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1962, ἔκδ. Κέντρου Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν.

- 89) 'Αδαμ. Πεπελάση και Κ. Παναγιωτοπούλου, 'Η πλεονάζουσα εργατική δύναμις εις την ελληνικήν γεωργίαν, 'Αθήναι 1962, έκδ. ώς ένω.
- 90) 'Αχιλ. Γρηγορογιάννη, 'Η οικονομική ανάπτυξις τής 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1959.
- 91) 'Η οικονομική ανάπτυξις τής 'Ελλάδος, Τόμος Α', 'Αθήναι 1960, Εισηγήσεις Α' Συνεδρίου 'Ελληνικής 'Εταιρείας Οικονομικών 'Επιστημών υπό Ξ. Ζολώτα, 'Α. Δαμασκηνίδου, Δ. Δελιβάνη, Κ. Καλόγρη, Κ. Κατζουράκη, 'Α. Λάζαρη, Κλ. Μπανταλούκα. 'Α. Σαουνάτσου, Δ. Χαλιμιά, τόμ. Β', Αί συζητήσεις, 'Αθήναι 1961.
- 92) Δ. Χαλιμιά, 'Η έκβιομηχάνισις τής 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1958. 'Εκδοσις Τραπέζης 'Ελλάδος.
- 93) 'Αθαν. Κανελλοπούλου, 'Απόψεις επί τής αναπτύξεως τής 'Ελληνικής Οικονομίας, 'Αθήναι 1962. Κ. Σερμπίνης.
- 94) D. S. Walker, The Mediterranean Lands, Λονδίνον 1962, Methuen.
- 95) M. Newbigin, Southern Europe, Λονδίνον 1960, Methuern.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΔΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

1. 'Η Εύρωπαϊκή Οικονομική Κοινότης (Ε.Ο.Κ.). 'Εκδοσις 'Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς, 'Αθήναι 1957. (Εισηγήσεις, συζητήσεις, ύπομνήματα, απόψεις).
2. Δ. Κ. Ψαροῦ, 'Η Εύρωπαϊκή Οικονομική Κοινότης και ή σύνδεσις τής 'Ελλάδος μετ' αὐτῆς (Κείμενα και έρμηνεῖαι αὐτῶν). 'Αθήναι 1963. 'Εκδοσις Οικονομικῆς και Λογιστικῆς 'Εγκυκλοπαιδείας.
3. 'Ι. 'Αφριῶ, 'Η Κοινή 'Αγορά και ή Σύνδεσις τής 'Ελλάδος μετ' αὐτῆς. 'Αθήναι 1962. 'Εκδοσις 'Ελληνικῆς 'Εθνικῆς 'Επιτροπῆς Διεθοῦς 'Εμπορικῆς 'Επιμελητηρίου.
4. 'Η σύνδεσις τής 'Ελλάδος με τὴν Εύρωπαϊκὴν Οικονομικὴν Κοινότητα. Τόμος Α', Εισηγήσεις Β' Συνεδρίου 'Ελληνικῆς 'Εταιρείας Οικονομικῶν 'Επιστημῶν, Τόμος Β', Πρακτικὰ συζητήσεων (Εισηγητὰί ἦσαν οἱ κ.κ. Χρ. Εὐελπίδης, Δ. Διακαναῖς, Π. Στρατουδάκης, Β. Δαμαλᾶς, Γ. Κανᾶς, Βασ. Βογιατζῆς, Α. Κυρκιλίτης, Σ. Γεωργυμάκης, Ν. Κωνσταντινίδης).
5. 'Ενημερωτικὴ ἀνάλυσις τῆς κοινῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῆς Ε.Ο.Κ. 'Αθήναι 1963. 'Εκδοσις Ὑπουργείου Γεωργίας.
6. 'Ι. Πεσμαζόγλου, 'Η 'Ελλάς ἔναντι τῶν τάσεων τῆς Εύρωπαϊκῆς Οικονομικῆς 'Ενοποιήσεως. 'Αθήναι 1958. 'Εκδοσις Τραπέζης 'Ελλάδος.
7. 'Ι. Πεσμαζόγλου, 'Η Σύνδεσις τῆς 'Ελλάδος μετὰ τῆς Ε.Ο.Κ. 'Αθήναι 1962. 'Εκδοσις Τραπέζης 'Ελλάδος.
8. Π. Δερτιλῆ, 'Η δημοσιονομικὴ κυρίως ἀπόψις τῆς συνδέσεως τῆς 'Ελλάδος μετὰ τῆς Ε.Ο.Κ., Θεσσαλονίκη 1962. 'Ανάτυπον ἐκ Δελτίου 'Εμπορικῆς και Βιομηχανικῆς 'Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης.
9. D. Delivanis, La Grèce face à la communauté économique, Παρίσιοι 1960, εἰς Revue Économique, τεῦχος 5ον, σ. 739 - 763.
10. Δ. Ματζουλίνοῦ, 'Η Γενικὴ Συμφωνία Δασμῶν και 'Εμπορίου και ή Ε.Ο.Κ.. 'Αθήναι 1959. 'Εκδοσις Συνδέσμου 'Ελλήνων Βιομηχάνων.
11. 'Η Ε.Ο.Κ., και ή 'Ελλην ἐπιχειρηματίας. 'Αθήναι 1962. 'Εκδοσις 'Ελληνικοῦ Κέντρου Παραγωγικότητος.
12. 'Αντ. Δαμασκηνίδου, 'Η Ε.Ο.Κ., ή Ζώνη 'Ελευθέρων Συναλλαγῶν και ή στάσις τῆς 'Ελλάδος ἔναντι αὐτῶν. Θεσσαλονίκη 1957. 'Ανάτυπον ἐκ Δελτίου 'Εμπορικῆς και Βιομηχανικῆς 'Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης.

13. *Αντ. Δαμασκηνίδου*, Σύγκρισις ἑλληνικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν ἐπιχειρήσεων ἐν ὄψει τῆς ἐνδεχομένης συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ε.Ο.Κ. Θεσσαλονίκη 1961. Ἀνάπτυον ἐκ Δελτίου Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης.
14. *Αντ. Δαμασκηνίδου*, Ἡ σύνδεσις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ε.Ο.Κ. καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς συνδέσεως ταύτης ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Θεσσαλονίκη 1962, Ἀνάπτυον ἐκ Δελτίου Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης.
15. *Βασ. Δαμαλᾶ*, Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Κοινὴ Ἀγορά. Τὸ μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας εἰς τὰ πλαίσια τῆς Ε.Ο.Κ. Ἀθῆναι 1962. Ἀ. Παπαζήσης.
16. *Λεων. Δερτιλῆ*, Ἐπίκαιρα οἰκονομικὰ θέματα. Ἀθῆναι 1963. Ἐκδοσις Οἰκονομικῆς καὶ Λογιστικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.
17. *Δημ. Στεφανίδου*, Ἐθνικὴ Οἰκονομικὴ Πολιτικὴ, Ἀθῆναι 1961.
18. *Ἀ. Πολυμεροπούλου*, Ἡ Ε.Ο.Κ. καὶ ἡ Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1961 (λιθόγραφον).
19. *Ἰ. Κομίτσα* καὶ *Γ. Κοντογεώργη*, Ἡ συμφωνία συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Ε.Ο.Κ. Ἐκδοσις Ὑπουργείου Ἐμπορίου, Ἀθῆναι 1962.
20. *Δ. Καλιτσοννάκι*, Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, Ἀθῆναι 1961. Ἀνάπτυον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Α.Σ.Ο.Ε.Ε.
21. *Ἐμ. Ρούκουνα*, Ἡ Ε.Ο.Κ. καὶ ἡ σύνδεσις τῆς Ἑλλάδος μετὰ αὐτῆς. Ἀθῆναι 1962.
22. Ἑλλάς καὶ Κοινὴ Ἀγορά. Ἀθῆναι 1962. Ἐκδοσις Ὄργανισμοῦ Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως.
23. *Ἰ. Πεσμαζόγλου*, Ἡ συμφωνία συνδέσεως μετὰ τὴν Ε.Ο.Κ. καὶ τὰ δημιουργούμενα προβλήματα. Ἀθῆναι 1963 (ὀμίλια καὶ συζήτησις). Ἐκδοσις Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν.
24. Ἑλλάς καὶ Κοινὴ Ἀγορά, Ἀθῆναι 1962. Πανηγυρικὸν τεῦχος Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν.
25. *Ἰ. Χολέβα*, Τὸ πρόβλημα τοῦ μεγέθους τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων ἐν ὄψει τῆς συνδέσεως μετὰ τῆς Ε.Ο.Κ. Θεσσαλονίκη 1962.
26. *Σ. Πουλοπούλου*, Ἡ νέα οἰκονομικὴ πολιτικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀθῆναι 1958. Ἀ. Παπαζήσης.
27. *Πολυβ. Σαραντοπούλου*, Ἡ Ε.Ο.Κ. καὶ ἡ Ἑλλάς, εἰς περιοδικὸν «Σπουδαί» 1961 - 2, τεῦχος 4 - 5, σελ. 30 - 65.
28. *Γ. Λουκοπούλου*, Νομισματικὴ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις. Ἀθῆναι 1962.
29. *Σ. Χατζόγλου*, Αἱ προοπτικαὶ καταναλώσεως ἑλληνικῶν γεωργικῶν προϊόντων εἰς τὴν Ε.Ο.Κ., «Σπουδαί» 1962 - 3, τεῦχος 2, σ. 248 - 257.
30. *Ἰ. Πεσμαζόγλου*, Οἱ νέοι καὶ ἡ σύνδεσις μας μετὰ τὴν Ε.Ο.Κ., «Σπουδαί» 1962 - 3, τεῦχος 3, σελ. 377 - 9.
31. *Ἀχιλ. Κομινοῦ*, Ἡ ὀρθὴ πολιτικὴ ἐκβιομηχανίσεως, «Σπουδαί», ἴδιον τεῦχος σελ. 384 - 289.
32. *Γ. Κοντσουμάρη*, Αἱ οἰκονομικαὶ συνέπειαι ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας ἐκ τῆς ἐνσωματώσεως εἰς τὴν Ε.Ο.Κ., «Σπουδαί» 1962 - 3, τεῦχος 4, σελ. 433 - 443.
33. *Γ. Κοντσουμάρη*, Ἡ ἐφαρμοστέα πολιτικὴ τῆς ἐκβιομηχανίσεως, «Σπουδαί» 1962 - 3, τεῦχος 5, σελ. 702 - 6.
34. *Γ. Δράκου*, Τὰ καθήκοντα τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας μετὰ τὴν σύνδεσιν μετὰ τῆς Ε.Ο.Κ., «Σπουδαί», ἴδιον τεῦχος, σελ. 725 - 8.
35. *Σ. Ε. Γραμματιοπούλου*, Aspects juridiques de l' accord d' association de la Grèce au Marché Commun, «Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν» 1963, τεῦχος 3, σελ. 629 - 658.
36. *Ρ. Dertilis*, Les collectivités locales et la construction de l' Union Européenne, ἴδιον «Ἀρχεῖον» 1963, τεῦχος 2, σελ. 477 - 480.
37. *Β. Δαμαλᾶ*, Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία ἐν ὄψει δημιουργίας εὐρυτέρων χώρων, Ἀθῆναι 1957.
38. *Γ. Ποπολόπου*, Ἡ Κοινὴ Εὐρωπαϊκὴ Ἀγορά καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Βιομηχανία, ἴδιον «Ἀρχεῖον» 1958, τεῦχος 2, σελ. 140 - 174.

39. *André Marchal*, Τεχνική πρόοδος και ανταγωνισμός εντός τῆς Ε.Ο.Κ. Περίληψις *M. Νε-
γρεπόντη - Δελιβάνη*, ἴδιον «Ἀρχεῖον», 1958, τεύχος 4, σελ. 683 - 688.
40. *Th. Papaniannou*, La communauté économique européenne, ἴδιον τεύχος τοῦ
«Ἀρχεῖου», σελ. 769 - 772.
41. *N. Κωνσταντινίδου*, Διαγραφόμενοι τάσεις εντός τοῦ πλαισίου τῆς Ε.Ο.Κ., ἴδιον
«Ἀρχεῖον» 1962, τεύχος 4, σελ. 879 - 890.
42. *N. Κιτσιίκη*, Ἡ θύελλα τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς. Ἀθήναι 1962.
43. *D. Delivanis*, Der Beitritt Griechenlands zur Europäischen Wirtschaftsgemein-
schafts, Tuebingen 1962. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Zeitschrift fur die Gesamte Staat-
wissenschaft.
44. *Δ. Καλιτσουάνη*, Ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκονομία, ἡ Κοινὴ Ἀγορὰ καὶ ἡ Ἐλευθέρη Ζώνη Εὐ-
ρωπαϊκῶν Συναλλαγῶν, ἴδιον «Ἀρχεῖον» 1959, τεύχος 1, σελ. 1 - 12.
45. *Ἀ. Δαμασκηνίδου*, Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας ἐπὶ τῇ
προβλήμει τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ε.Ζ.Ε.Σ., ἴδιον τεύχος «Ἀρχεῖου»,
σελ. 13 - 35.
46. *Συνδικαλιστικῆς Ἐπιτροπῆς Μεταφορῶν Ε.Ο.Κ.*, Τὰ οικονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προ-
βλήματα εἰς τὰς μεταφορὰς τῆς Ε.Ο.Κ. Ἐκδοσις Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Ὀργανώ-
σεων ἐργατῶν μεταφορῶν Ἑλλάδος. Ἀθήναι 1963.
47. *Ἰ. Ἀφτιά*, Ἡ τελωνειακὴ ἔνωσις Ἑλλάδος καὶ Ε.Ο.Κ. βάσει τῆς συμφωνίας τῆς συνδέ-
σεως, Ἀθήναι 1962.
48. *Δ. Σ. Γκούτα*, Μισθοὶ καὶ ἡμερομίσθια στὴν Ε.Ο.Κ. καὶ στὴν Ἑλλάδα, Βόλος 1962.
Ἐκδοσις Ἐνώσεως Συνδικαλιστῶν Βόλου.
49. *Π. Κ. Γυιόκα*, Ἡ σύνδεσις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Ε.Ο.Κ. Θεσσαλονίκη 1962.
50. *Ἑλληνικοῦ Κέντρου Παραγωγικότητος*, Εἰσηγήσεις σεμιναρίων ἐπὶ προβλημάτων ἐκ
τῆς συνδέσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Ε.Ο.Κ. Ἀθήναι 1962.
51. *Ἡλ. Ἡλιοῦ*, Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴν Κοινὴ Ἀγορὰ. Ἀθήναι 1962.
52. *Δ. Ε. Καλιτσουάνη*, Τὸ γεωργικὸν καθεστῶς τῆς συνθήκης τῶν Ἀθηνῶν. Ἀθήναι
1962. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Παραγωγικότητος».
53. *Γε. Κασιμάτη*, Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότης. Ἀθήναι 1962. Ἀνάτυπον ἐκ
τοῦ περιοδικοῦ «Εὐρώπη».
54. *N. Β. Λώλη*, Ἡ ἐλευθέρη μετακίνησις τῶν ἐργατῶν εντός τῆς Ε.Ο.Κ. Ἀθήναι 1962.
Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐπιθεώρησις Ἐργατικοῦ Δικαίου».
55. *Χρ. Πανάγου*, Αἱ ἰδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ Ε.Ο.Κ. Ἀθήναι 1962. Ἐκδοσις Ἐμπορι-
κοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν.
56. *Δ. Ε. Παπαϊωάννου*, Ἡ Κοινὴ Ἀγορὰ καὶ τὸ κτηνοτροφικὸν μας πρόβλημα. Θεσσα-
λονίκη 1962.
57. *Α. Θ. Τσαμουρτζῆ*, Οἱ σιδηρόδρομοι ὡς σύγχρονον μεταφορικὸν μέσον εἰς τὰ πλαίσια
τῆς Ε.Ο.Κ. Ἀθήναι 1962. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Τεχνικὰ Χρονικὰ».
58. *Π. Μακρῆ*, Προβλήματα καὶ ἀναγκαῖαι προσαρμογαὶ εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ἡ Ἑλληνι-
κὴ ἐργατικὴ νομοθεσία καὶ ἡ Ε.Ο.Κ. Θεσσαλονίκη 1962. Ἀνάτυπον ἐκ Δελτίου Ἐμπο-
ρικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης.
59. *Dion. Poulantzas*, Aspects juridiques de l' association prévue par l' article 238
du traité de la communauté économique européenne, Paris 1959 (φυλλάδιον).
60. *Σ. Καλογεροπούλου - Στράτη*, Αἱ μορφαὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς συνεργασίας. Ἀνάτυπον ἐκ
τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Α.Σ.Ο.Ε.Ε. 1959 - 60.
61. *Β. Θ. Θασιτή*, Τὰ ἑλληνικὰ καπνὰ καὶ ἡ Ε.Ο.Κ. Ἀθήναι 1959.
62. *Ε. Παπαγεωργίου*, Ἡ Κοινὴ Εὐρωπαϊκὴ Ἀγορὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργία, Θεσσαλο-
νίκη 1959. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Δελτίου Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου
Θεσσαλονίκης.
63. *Γε. Κασιμάτη*, Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Κόσμος, Ἀθήναι 1961. Κ. Σερμπίνης.
64. *Ἐπιμελητοῦ Συντονισμοῦ*, Greece, The European Economic Community and a
European Free Trade Area, Ἀθήναι 1959.
65. *Ἀθαν. Μπούρλου*, Ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλισις εἰς τὰς χώρας τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς καὶ
παρ' ἡμῖν. Ἀθήναι 1963.